

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ»**

ЧУПРИНА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК: 658.5:658.012.2

**ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНИЙ РОЗВИТОК ХІМІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Дніпро – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Український державний хіміко-технологічний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Каніщенко Олена Леонідівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка Міністерства освіти
і науки України, професор кафедри
міжнародної економіки та маркетингу.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Іщук Світлана Олексіївна,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені
М.І. Долишнього НАН України, завідувач
відділу проблем реального сектора економіки
регіонів;

доктор економічних наук, професор
Смерічевський Сергій Францович,
Національний авіаційний університет
Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри маркетингу;

доктор економічних наук, доцент
Шевцова Ганна Зіївна,
Інститут економіки промисловості НАН
України, в.о. головного наукового
співробітника сектору структурної динаміки
просторових утворень.

Захист відбудеться 26 червня 2020 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.120.01 у Вищому навчальному закладі «Університет імені Альфреда Нобеля» за адресою: 49000, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://www.duan.edu.ua> та в бібліотеці Вищого навчального закладу «Університет імені Альфреда Нобеля» за адресою: 49000, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18.

Автореферат розісланий 25 травня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.С. Шкура

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Еколого-орієнтований розвиток підприємств стає об'єктивною необхідністю та умовою їх функціонування в конкурентному середовищі, оскільки збереження та покращення навколишнього середовища, підвищення екологічної безпеки існування людства є на сьогодні першочерговим завданням. Вирішення проблеми потребує розробки програм і залучення управлінських інструментів для здійснення конкретних дій в цьому напрямі як на глобальному, так і на локальному рівнях. Основою програм є соціально-економічний розвиток підприємств, що ґрунтується на екологічних засадах.

Сучасні промислові вітчизняні підприємства функціонують під впливом перманентних економічних і екологічних криз, політичної, економічної та правової нестабільності, зміни яких викликають потребу в переході суб'єктів національного господарства на засади еколого-орієнтованого розвитку. На жаль, екологічна складова на сьогодні не має суттєвого впливу на формування, прийняття та провадження управлінських рішень як на макро-, так і на мікрорівні. Динамічний розвиток споживчих ринків та їх переорієнтація на екологічні товари (особливо для вітчизняних підприємств, орієнтованих на експорт виробленої продукції) потребують запровадження нових підходів до форм і методів управління виробництвом з метою підвищення його конкурентоспроможності та розширення сегментів збуту на цільових ринках.

У зв'язку з цим виникає потреба в розробці концепції й систематизації методологічних підходів до еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств.

Серед дослідників питань зазначеної проблематики слід виділити вітчизняних науковців таких, як О. Балуєва, Р. Берлінг, О. Вакульчик, З. Герасимчук, Л. Головова, П. Гудзь, О. Гуменюк, І. Дибач, С. Довбня, С. Ілляшенко, С. Ішук, О. Каніщенко, Т. Карліна, Т. Ковеня, Є. Крикавський, Л. Мельник, В. Павлова, М. Пашкевич, М. Петрушенко, О. Посилкіна, В. Проскуркіна, В. Садобаш, С. Смерічевський, А. Старостіна, С. Соколенко, Л. Струтинської, Л. Федулова, Б. Холод, А. Чечель, П. Шилепницький, Г. Шевцова, О. Шпак та ін. Дослідження систем екологічного управління проводили зарубіжні вчені: Й. Мартінез-Алер, Й. Гербер, С. Веутгеї, Й. Лінкінг, Л. Вестра, Т. Прує, А. Мічелот, М. Портер, Г. Дали, Ц. Ангелаче, Й. Соплоп., А. Веттерберг, Т. Лігорна Гоїцולה, М. Роман-Лацаїо, Р. Гамблетон, Д. Свєєтінг, М. Стєварт, С. Росєнфєлд та ін.

Поряд з тим, у сучасній науковій літературі ще не опрацьована цілісна методологія дослідження й не систематизовано прикладні засади еколого-орієнтованого розвитку підприємств хімічної промисловості. Потребують подальшого вивчення особливості функціонування хімічних підприємств на засадах концепції соціально-економічного партнерства, передумови і сутність екоконфліктів та їх вплив на діяльність промислових підприємств. Є нагальним вирішення завдання соціальної відповідальності підприємств як передумови створення кластерів в контексті їх екологічної орієнтації. Потреба у розробленні теоретичних, методологічних і прикладних засад зазначеного напрямку

дослідження визначила вибір теми, обумовила її актуальність та коло завдань дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано згідно з планом фундаментальних наукових досліджень економічного факультету ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» за темами: «Управління матеріалопотоками в логістичних системах хімічної промисловості» (номер державної реєстрації 0112U004342), в рамках якої автором запропоновано критерії формування кластеру як інструменту підвищення конкурентоспроможності хімічних підприємств; «Визначення оптимального варіанту логістичних потоків підприємств хімічної промисловості» (номер державної реєстрації 0116U001714), в межах якої автором встановлено взаємодію антикризового управління елементів системи та її екологічної складової; «Дослідження закономірностей розвитку хімічної промисловості України» (номер державної реєстрації 0119U002320), де автором визначено особливості управління хімічними підприємствами на засадах еколого-орієнтованого розвитку.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розробці теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій щодо еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств України.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- розвинути понятійно-категоріальний апарат еколого-орієнтованого розвитку підприємств;
- виділити особливості концепції еколого-орієнтованого розвитку підприємств;
- розширити теоретико-методологічний базис дослідження трансформації системи управління еколого-орієнтованого підприємства з застосуванням відповідного інструментарію та урахуванням стадій її розвитку;
- систематизувати передумови виникнення й вирішення екоконфліктів, як етапу формування стратегії розвитку хімічних підприємств;
- сформувати концептуально-методологічні засади розробки сценаріїв вибору системи управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств;
- здійснити дослідження підприємств щодо ступеня екологічного ризику, виділити групи за рівнем екологічного ризику та обґрунтувати шляхи його мінімізації;
- удосконалити функціональні інструменти трансформації системи управління хімічним підприємством на засадах еколого-орієнтованого розвитку
- удосконалити механізм формування еколого-орієнтованого управління на хімічних підприємствах;
- розробити інтегровану стратегію еколого-орієнтованого розвитку хімічного підприємства на засадах кластеризації хімічних підприємств з виробництва мінеральних добрив;
- визначити критерії взаємодії стейкхолдерів еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств;
- розробити моделі генерування синергетичного ефекту від вкладання

коштів в екологічні розробки для розвитку хімічних підприємств;

- розробити рекомендації щодо посилення соціально-екологічної відповідальності в системі управління хімічними підприємствами;
- провести групування екологічних розробок для вирішення найбільш вагомих екологічних проблем впливу на довкілля хімічних підприємств

Об'єктом дослідження є процеси еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади, інституційно-організаційні й прикладні аспекти еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств.

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні використані загальнонаукові методи пізнання об'єктивної природи економічних явищ і процесів, які визначають формування сучасних систем управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств для підвищення їх конкурентоспроможності. Зокрема, методи аналізу і синтезу, наукових узагальнень, єдності історичного і логічного використання – для дослідження системи управління хімічних підприємств; методи системного підходу та системного аналізу – в процесі визначення місця екомаркетингу в діяльності промислових підприємств; економіко-статистичного аналізу – для дослідження тенденцій розвитку підприємств промисловості; контент-аналізу – для формування механізму державно-приватного партнерства; функціонально-структурного аналізу – для виокремлення передумов та виявлення екоконфліктів; методи кількісного та якісного аналізу – для побудови механізму екологічного захисту в системі управління хімічними підприємствами з виробництва мінеральних добрив; економіко-математичного моделювання – для формування системи управління еколого-орієнтованим розвитком підприємства; анкетування й обробки інформації – для групування екологічних розробок.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали фундаментальні положення організації виробництва, менеджменту та маркетингу, викладені в українських і зарубіжних наукових працях. Для опрацювання отриманих даних використовувалися сучасні прикладні програмні продукти.

Джерелом інформаційної бази в дисертації стали відповідні тематиці дослідження закони України, постанови Кабінету Міністрів України, дані Державної служби статистики України, Української асоціації маркетингу, міжнародних економічних організацій, а також матеріали власних досліджень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробленні методологічних і науково-методичних засад й практичних рекомендацій щодо еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств та удосконалення системи управління ним.

Основні положення дисертації, що визначають наукову новизну дослідження, полягають у такому:

вперше:

- сформовано концептуально-методологічні засади розробки сценаріїв вибору системи управління еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств, що ґрунтуються на оцінці ефективності системи та її екологічної

складової, а також можливості переходу на іншу стадію розвитку. На підставі встановлених результатів рівня розвитку системи, її екологічного елементу, що впливає на навколишнє середовище, та їх взаємозв'язку, розробляються сценарії: сценарій А – статичний розвиток системи відповідно до тенденцій й викликів сучасності; сценарій Б – трансформація системи за динамічними змінами рушійних мотивів. У разі розвитку за сценарієм А хімічне підприємство за інерційного розвитку не зможе розширювати можливості еколого-орієнтованого спрямування, що може стати причиною припинення існування, сценарієм Б – підприємство має ресурсні можливості еколого-орієнтованого розвитку, тобто, трансформується на новому рівні. Вибір сценаріїв розвитку уможлиблює встановлення впливу факторів екологічного управління на функціонування управлінської системи хімічного підприємства та можливості переходу системи управління на іншу стадію розвитку;

- розроблено інтегровану стратегію еколого-орієнтованого розвитку хімічного підприємства, цілями якої є підвищення ефективності управління за рахунок залучення потенціалу кластеру вітчизняних хімічних підприємств з виробництва мінеральних добрив, де взаємодія фінансових інституцій, хімічних підприємств, наукових установ носить неформальний характер. Розробка інтегрованої стратегії проводиться за алгоритмом, одним з основних кроків якого є задіяння теоретичного підґрунтя й концептуальних ідей створеного хімічного кластеру, його ядра для обґрунтування впливу на еколого-орієнтований розвиток конкретного хімічного підприємства з його особливостями та умовами функціонування;

- розроблено моделі генерування синергетичного ефекту, в основу яких покладено воронку синергетичного ефекту від примноження віддачі від інвестицій, вкладених в екологічні розробки вітчизняних вчених та наукових установ для вітчизняних підприємств промисловості з ідеальним, негативним й нульовим синергетичним ефектом. До складу кожної моделі включено коефіцієнти: значущості інвестицій в науці та значущості інвестицій в промислових підприємствах, які визначаються на основі експертних оцінок; час, витрачений на досягнення ефекту; ефективність використання ресурсів в науці, ефективність використання ресурсів на промислових підприємствах. Моделі виступають формалізованим інструментом визначення ефективності інвестицій, в результаті чого за допомогою математичних інструментів можна корегувати дії суб'єктів управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств;

удосконалено:

- теоретико-методологічний базис дослідження трансформації системи управління еколого-орієнтованим підприємством, в якому, на відміну від загальноприйнятого наповнення, відповідно до стадій розвитку зазначеної системи введено допоміжні процеси, що сприяють переходу з однієї стадії на іншу, а саме: налагодження зв'язків; виявлення оптимальної взаємодії елементів системи; встановлення оптимальних зв'язків в системі між її елементами; функціонування системи як ефективного механізму для досягнення поставленої мети; зміна системи під впливом зовнішнього середовища і внутрішніх можливостей; переорієнтація системи; кардинальне реформування системи у

разі її неефективності. В системі виділено екоелемент, який акумулює в собі інформацію стосовно екологічних проблем та можливостей системи. Це дозволяє на підставі аналізу адекватності системи управління еколого-орієнтованим розвитком підприємства існуючим вимогам і викликам забезпечувати можливість переходу з однієї стадії розвитку до іншої з залученням відповідних ресурсів;

– підходи до виявлення ступеня ризикованості хімічних підприємств, за якими, на відміну від існуючих, в основу покладено взаємодію виробничих підприємств та наукових організацій в контексті управління екологічними проблемами та вкладення інвестицій в їх вирішення. Це дозволяє встановити невідповідності в трьох випадках: глобальності проблем екологізації; локальності у разі мети отримання прибутку й впровадження механізму співпраці науковців та промисловців, та визначити шляхи управління екологічними проблемами та їх вирішення за принципом витрачання, прирощення прибутковості або посередництва. За таким підходом виділено групи підприємств за ступенем ризиковості, серед яких до найбільш ризикових входять хімічні підприємства, що стає підґрунтям для фокусування управлінських зусиль на пошуки інструментів управління та контролю з метою мінімізації екологічних ризиків та залучення держави до розв'язання глобальних екологічних проблем;

– механізм переорієнтації діючої системи управління хімічними підприємствами на прикладі сегменту виробництва мінеральних добрив за виявленими особливостями їх функціонування на систему еколого-орієнтованого розвитку, до складу якої, на противагу існуючим, додано взаємодію внутрішнього потенціалу й зовнішніх факторів впливу, що стає підґрунтям виконання нових функцій стосовно екологізації діяльності, а, відтак, переходу до еколого-орієнтованого управління. На підставі матриці конкурентних переваг і монополістичного положення підприємств з виробництва мінеральних добрив визначено прийнятний для вирішення екологічних проблем товарний портфель, реалізація якого забезпечує програми підтримки зусиль щодо еколого-орієнтованого розвитку на різних управлінських рівнях;

– механізм формування еколого-орієнтованого управління на хімічних підприємствах, до складу якого, на відміну від існуючих, введено додаткові елементи: етапи (виділення цілей, технологія, вплив та результати), інструменти (державно-приватне партнерство, об'єднання підприємств (кластер), соціальна відповідальність), засоби впливу (безвідсоткове кредитування, часткове фінансування, стовідсоткове фінансування, безпека праці, стабільна заробітна плата, страхування, спонсорство, благодійність, відповідальність перед споживачами, екологічна безпека) та методи управління. Це дозволяє обґрунтувати процес становлення відповідної сучасним викликам системи управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств;

набули подальшого розвитку:

– сутнісне наповнення поняття «еколого-орієнтований розвиток підприємства», що розглядається як процес коригування дій в частині

еволюційної зміни системи управління підприємством, в якій, на відміну від існуючих, серед основних елементів виділено екологічну складову, що забезпечується усіма ресурсами підприємства з різною часткою участі (може змінюватися з часом). Функціонування системи за такої структури дозволяє в умовах сучасних викликів запобігати й уникати екологічних проблем;

- концепція еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств, що базується на дослідженні їх впливу на середовище функціонування й усунення наслідків та, на відміну від загальновідомих завдань, передбачає запобігання екологічним проблемам й вирішення їх ще до моменту виникнення, для чого, сформовано структуру еколого-орієнтованого управління, виходячи з рівня економічних інтересів та рівня запобіганням виникненню екологічних проблем. Це дозволяє на підставі проходження 4 етапів розгортання еколого-орієнтованого управління отримувати як економічний, так і суттєвий соціальний ефект за рахунок впровадження нових технік та технологій з урахуванням потреб економічного розвитку та його екологічної спрямованості;

- систематизація передумов виникнення екологічних конфліктів, що дозволяють стратифікувати впливи на формування стратегії розвитку хімічних підприємств, серед яких, на відміну від відомих, виділено: виокремлення управлінських меж екоконфліктів (технологічних, економічних, соціальних); визначення особливостей їх прояву; виявлення впливів на економічні інструменти подолання екоконфліктів і встановлення точки екорівноваги, як особливої характеристики взаємодії учасників екоконфлікту. Залучення встановлених передумов стало підґрунтям побудови карти виникнення та розвитку екоконфліктів. Це дозволяє утворювати систему взаємовідносин з урахуванням екологічного фактору для попередження та вирішення проблем на взаємовигідних умовах за участі держави та міжнародної спільноти, а також розробку моделі формування екологічного партнерства інтересів.;

- групування екологічних розробок для встановлення першочерговості дій та вкладень в системі еколого-орієнтованого управління, до якісних ознак якого, на відміну від існуючих, додано критерій важливості для їх впровадження на хімічних підприємствах для вирішення проблеми зниження шкідливого впливу на довкілля та за допомогою колективної експертної оцінки Дельфі виділено: група 1 – водоочищення, утилізація відходів, очищення повітря; група 2 – утилізація відходів промислових підприємств; група 3 – альтернативні види енергії, оновлення порушених екосистем, переробка вторинної сировини; група 4 – використання органічних добрив. Це дозволяє обґрунтовувати вибір фокусу управлінських рішень щодо пріоритетності вкладень, виходячи з важливості напрямів екології та можливості застосування відповідних інструментів еколого-орієнтованого управління;

- критерії взаємодії стейкхолдерів еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств на підґрунті державно–приватного партнерства (приватного бізнесу, держави та споживача), до яких, на відміну від існуючих, додано «стан рівноваги», що визначений, як ідеальний з економічної та соціальної точки зору варіант, коли інтереси стейкхолдерів мають однаковий ступінь задоволеності. Це дозволяє для визначення економічної й соціальної

віддачі використовувати «стан рівноваги» в державно-приватному партнерстві для знаходження компромісів та корегування спільних інтересів у визначений час взаємодії;

– рекомендації щодо посилення соціально-екологічної відповідальності, серед яких, на відміну від уже впроваджених, на підставі імплементації принципів досліджуваної відповідальності додано встановлення завдань за субординацією кожного з учасників пропонованого об'єднання підприємств (кластеру) у вигляді піраміди. В основі пірамід закладаються мінімальні можливості підприємства, у верхівці – досягнення максимально можливого соціального ефекту від прийняття рішень стосовно кластеризації. Це дозволяє за об'ємом піраміди визначати синергетичний ефект, зумовлений поєднанням зусиль учасників об'єднання підприємств.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в дисертаційному дослідженні теоретико-методологічні положення є підґрунтям для розробки практичних рекомендацій щодо моніторингу й удосконалення управління еколого-орієнтованого розвитку підприємств.

Отримані в дисертації результати пройшли апробацію й впроваджені в діяльність організацій і підприємств. Рекомендації щодо використання наукового, виробничого і кадрового потенціалу учасників Наукового парку для стимулювання їх інноваційної діяльності, спрямованої на активізацію змін в хімічній галузі використано у ТОВ «Науковий парк «Хімічні технології» (довідка №1/136 від 03.07.2017 р.). Пропозиції автора використано Дніпропетровською обласною радою при розробці Комплексної програми (стратегії) економічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016-2025 рр. Розробки щодо оптимізації механізму державно-приватного партнерства в Запорізькій області використано Запорізькою обласною державною адміністрацією (довідка №08-22/0357 від 20.11.2015 р.). Теоретичні результати дисертації використані Науково дослідним інститутом інтелектуальної власності Національної академії правових наук України при розробці законодавчих пропозицій щодо формування інтелектуальної власності промислових підприємств (довідка №418 від 27.12.2016 р.). Розроблене програмне забезпечення, що дозволило алгоритмізувати обчислювальні процедури вибору раціональних параметрів технології проведення нечіткого SWOT-аналізу і GAP-аналізу у процесах стратегічного планування при формуванні кластерів та налагодження їх інформаційних потоків апробоване Придніпровським науковим центром Національної академії наук (акт №17/76 від 05.09.2017 р.). В діяльність підприємств впроваджено: рекомендації щодо формування системи еколого-орієнтованого управління в ТОВ «Інтерфлекс» (довідка № 04-54 від 20.10.2018р.); щодо удосконалення екологічного партнерства інтересів з метою підвищення екобезпеки підприємства в Українсько-латвійському ТОВ з П «Екстра Пластик» (довідка № 12/2018 від 04.09.2018); щодо визначення потенційних екоспоживачів за інфраструктурою екомаркетингу в ТОВ «Друкарські форми» (довідка № 12/58 від 05.10.2018 р.).

Матеріали дисертації використовуються в освітньому процесі ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» при викладанні

дисциплін «Товарна інноваційна політика», «Маркетинг», «Промисловий маркетинг», «Маркетингові дослідження», «Планування діяльності підприємств», «Глобальна економіка» та для розробки їх навчально-методичного забезпечення (довідка №03-90 від 19.10.2018 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною роботою, результатом власних розробок автора, які знайшли відображення у друкованих роботах. З наукових праць, виданих у співавторстві, використано лише ті ідеї й положення, що належать особисто автору.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення та висновки дослідження були представлені автором і дістали позитивну оцінку на науково-практичних конференціях, зокрема *міжнародних*: «Маркетинг та логістика в системі менеджменту» (м. Лівів, 2012, 2014, 2016, 2018 рр.); «Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств» (м. Харків, 2012 р.)» «Хімія та сучасні технології.» (м. Дніпропетровськ 2013, 2015 рр.); «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 2013, 2015 рр.); «Marketing w procesie internacjonalizacji rynku. Kultura – Wirtualizacja – Globalizacja» (с. Lublin, 2015 г.); «Сучасні виклики розвитку світової економіки» (м. Київ, 2015 р.); «Сучасні проблеми економіки та управління підприємствами України в умовах європейської інтеграції» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.); «Ауэзовские чтения – 14: инновационный потенциал науки и образования Казахстана в новой глобальной реальности» (Казахстан, г. Шымкент, 2016 г.); «Продовольственная безопасность: теоретические аспекты и приоритеты обеспечения» (Казахстан, г. Шымкент, 2016 г.); «Путь Казахстана: 25 лет мира и созидания с лидером нации» Посвященная к 25-летию независимости республики Казахстан (Казахстан, г. Шымкент, 2016 г.); «Міжнародні наукові та інноваційно-інвестиційні програми: досвід та результати» (м. Дніпро, 2017 р.); «Маркетинг майбутнього: виклики та реалії» (м. Київ, 2017 р.); «Феномен Н.А. Назарбаева: политическое кредо и инициативы» (Казахстан, г. Шымкент, 2018 г.); Євразійському конгресі економіки і соціальних наук (м. Дніпро, 2018); «Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу» (м. Ужгород, 2018 р.); *всеукраїнських*: «Стратегічні перспективи розвитку економічних суб'єктів в нестабільному економічному середовищі» (м. Кременчук, 2017 р.); «Сучасні проблеми та механізм регулювання міжнародних економічних відносин» (м. Київ, 2018 р.).

Публікації. Теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження відображено в 46 наукових праць, з яких 5 монографій (у тому числі одноосібна монографія обсягом 16,09 др. арк.), 21 стаття (у тому числі 9 статей у наукових фахових виданнях України, 12 статей – у фахових виданнях України, що внесені до міжнародних наукометричних баз, та періодичних наукових виданнях інших держав), 20 праць апробаційного характеру.

Загальний обсяг публікацій складає 30,47 др. арк., особисто автору належить 26,8 др. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел з 302 найменувань, розміщених на 33 сторінках і 19 додатків на 73 сторінках. Загальний обсяг

роботи становить 517 сторінок, основний текст викладено на 410 сторінках (17,08 авт. арк.). Дисертація ілюстрована 51 таблицею та 84 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено завдання, предмет і об'єкт дослідження, охарактеризовано методологічне підґрунтя і теоретичну базу дослідження, висвітлено наукову новизну та практичну значущість отриманих результатів та їх апробацію.

У першому розділі **«Теоретичні аспекти еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств та управління ними»** розкрито сутність, підходи та експансію екологічної складової в системі управління еколого-орієнтованим розвитком, розвинуто сучасну парадигму еколого-орієнтованого розвитку підприємств в умовах глобалізації економіки, обґрунтовано застосування наукових досліджень з екологізації виробництва як передумови попередження екологічних проблем.

На підставі систематизації різних поглядів щодо еколого-орієнтованого розвитку підприємства, екологізації виробництва уточнено понятійно-категоріальний апарат за підходами, найбільш розповсюдженими в економічній науці. В роботі еколого-орієнтований розвиток підприємства інтерпретовано як процес коригування дій в частині еволюційної зміни системи управління підприємством за рахунок введення екологічної складової, що забезпечується усіма видами ресурсів за умови різної частки участі у вирішенні екологічних проблем, яка може змінюватися у часі. Як наслідок, зазначена система уможлиблює в умовах сучасних викликів запобігати й уникати екологічних проблем.

За сучасною парадигмою еколого-орієнтованого розвитку підприємств в умовах глобалізації економіки встановлено особливості його концепції (КЕОР) (рис. 1), в рамках якої сформовано важелі управління, що поєднують стандартні управлінські рішення та сучасні світові тренди у сфері екології, охорони навколишнього середовища, застосування сучасних технік та технологій.

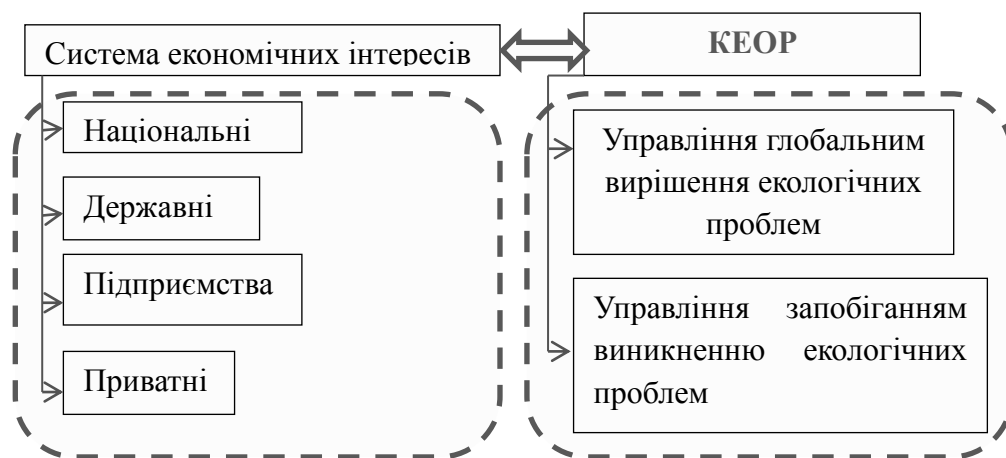

Рис. 1. Складові концепції еколого–орієнтованого управління (КЕОУ)

Концепція еколого-орієнтованого розвитку базується на дослідженні

впливу хімічних підприємств на середовище функціонування й усунення наслідків, передбачає запобігання екологічних проблем й вирішення їх до моменту виникнення. Сформовано структуру еколого-орієнтованого управління на підставі врахування рівнів економічних інтересів та управління запобіганням виникненню екологічних проблем.

Встановлено, що проходження 4 етапів розгортання еколого-орієнтованого управління забезпечують економічний і соціальний ефект за рахунок впровадження нових технік та технологій з урахуванням потреб економічного розвитку та його екологічної спрямованості.

В результаті впровадження концепції еколого-орієнтованого розвитку підприємств забезпечується досягнення балансу між інтересами індивідумів / підприємств (економічними, соціальними тощо) і підтриманням екологічної ситуації, що складається на етапі дослідження, та її поліпшенням. За КЕОР формуються виробничі відносини з встановленням пріоритетів розвитку на еколого-економічні орієнтири, що, у подальшому забезпечує суттєвий соціальний ефект. Це стає підґрунтям вибору альтернативних стратегій розвитку підприємств хімічної галузі з виділенням екологічного акценту їх реалізації.

Теоретичні аспекти еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств є основою для розробки концептуальних й методологічних засад досліджуваних процесів.

У другому розділі «**Методологія дослідження еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств**» розширено теоретико-методологічний базис дослідження трансформації системи управління підприємствами в умовах екологічних викликів, досліджено генезис природи та напрямів вирішення екологічних конфліктів, розкрито можливість використання міжнародних еколого-орієнтованих розробок та методичні підходи до їх ефективного впровадження.

Встановлено, що трансформація сучасних систем управління підприємств відповідає процесу змін у суспільстві й характеризує можливість і готовність відповідати екологічним викликам. З урахуванням особливостей розвитку підприємств хімічної промисловості удосконалено теоретико-методологічний базис дослідження трансформації системи управління еколого-орієнтованим підприємством. Відповідно до стадій розвитку зазначеної системи доведено, що додані допоміжні процеси сприяють переходу з однієї стадії на іншу, серед яких: налагодження зв'язків (елементи системи взаємодіють між собою завдяки зв'язкам, які можуть відбуватися в багатьох напрямках, ефективність роботи системи залежить від правильного встановлення та корегування зв'язків між елементами системи); виявлення оптимальної взаємодії елементів системи (на яку впливають зміни, які відбуваються, як ззовні, так і всередині самої системи); встановлення оптимальних зв'язків в системі між її елементами, пошук інструментів, які зможуть переорієнтувати роботу елементів системи та змусити її працювати за новою схемою); функціонування системи як ефективного механізму для досягнення поставленої мети (система збільшує свою потужність та може змінювати зв'язки між її елементами природним (еволюційним) шляхом без втручання ззовні); зміна системи під впливом зовнішнього середовища і

внутрішніх можливостей (збої системи можливо виявити при втраті зв'язків між елементами системи, тобто, коли старі зв'язки вже розірвані, а система не має оновлених, ні штучним, ні природним шляхом); переорієнтація системи (насильницький або революційний підхід до системи, який має призвести до підвищення ефективності роботи системи); кардинальне реформування системи у разі її неефективності (завершальний період може бути цілком логічним етапом, або сплановане примусове припинення (знищення) діяльності системи через її збитковість, неефективність, вихід з-під контролю її діяльності тощо).

В системі виділено екоелемент, де акумулюється інформація щодо екологічних проблем та можливостей системи. Його введення в управлінську систему й реалізація складових елементу дозволила на підставі аналізу адекватності системи управління еколого-орієнтованим розвитком підприємства існуючим вимогам і викликам розробити порядок переходу на іншу стадію розвитку.

Виділено режими функціонування зазначеної системи: очікування (система знаходиться в стані спокою, зміни зв'язків між елементами не відбувається); стагнації (втрата зв'язків між елементами системи і можливе припинення існування); ефективного функціонування (припинення стагнації в системі або режим очікування, період оновлення системи).

За підходами до виникнення й подолання екоконфліктів визначено його поетапну трансформацію з констатацією важливості впливу на стан навколишнього середовища і формування еколого-орієнтованого розвитку підприємства. Співпраця й ступінь залежності учасників екоконфліктів один від одного визначають особливості взаємодії учасників, співставлення їх інтересів та визначення пріоритетів, що, як правило, досягаються в точці «екологічної рівноваги» (рис. 2).

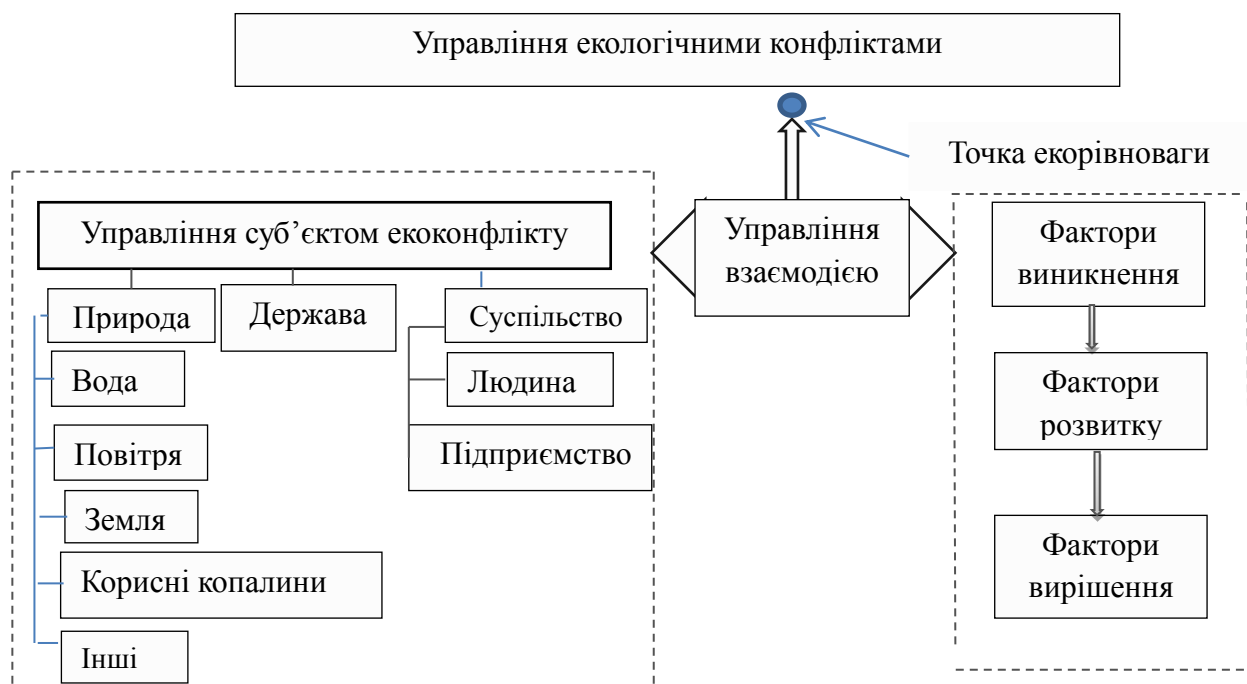

Рис. 2. Виникнення та розвиток екоконфліктів

Систематизовано передумови виникнення екологічних конфліктів, що дозволяють стратифікувати впливи на формування стратегії розвитку хімічних підприємств, серед яких виділено: виокремлення управлінських меж екоконфліктів (технологічних, економічних, соціальних); визначення особливостей їх прояву; виявлення впливів на економічні інструменти подолання екоконфліктів і встановлення точки екорівноваги, як особливої характеристики взаємодії учасників екоконфлікту.

За точкою екологічної рівноваги, де концентровано характеристику стану взаємодії учасників екоконфлікту, обираються варіанти узгодження прийняттого для всіх рішення щодо розв'язання екологічного конфлікту в самій точці або наблизившись до неї шляхом використання прогресивних методів еколого-орієнтованого управління.

Встановлено межі екологічних конфліктів за такими складовими: інтенсивність конфлікту (збитки, які можуть мати сторони екоконфлікту); чистота виникнення конфлікту – площа прояву екоконфлікту (територія, на якій виник екоконфлікт та його поширення в часі); ареал виникнення конфлікту (t_1 – початок екоконфлікту, t_n – закінчення екоконфлікту, t_{n-1} – тривалість екоконфлікту, що включає в себе етапи зародження, загострення та вирішення конфлікту) (рис. 3).

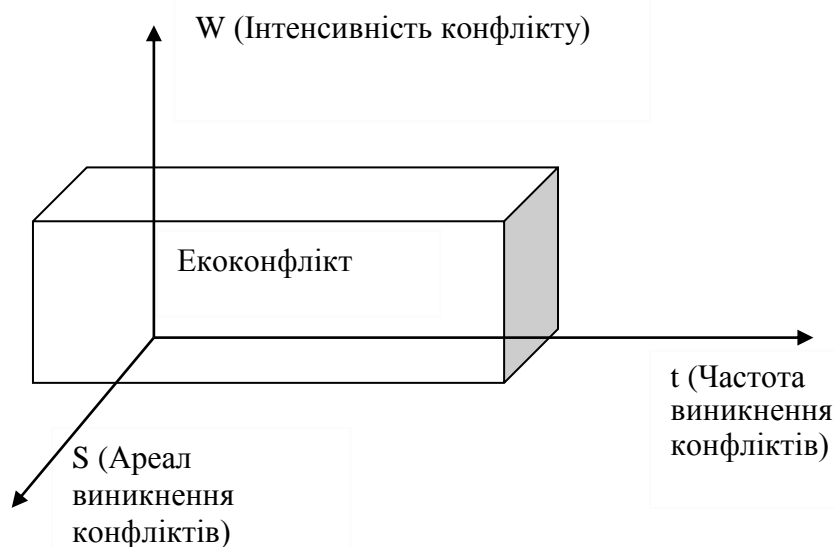

Рис. 3. Межі екологічного конфлікту

На підставі систематизованих передумов екоконфліктів розроблено карту виникнення і розвитку екоконфліктів та виявлено управлінський потенціал вирішення екологічних конфліктів через екологічне партнерства інтересів (ЕПІ) як взаємодії підприємств між собою та оцінки їх впливу на оточуюче середовище. Таким чином, утворено систему взаємовідносин з урахуванням екологічного фактору для попередження та вирішення проблем на взаємовигідних умовах з залученням держави та міжнародної спільноти.

Розроблено модель формування екологічного партнерства інтересів (рис. 4).

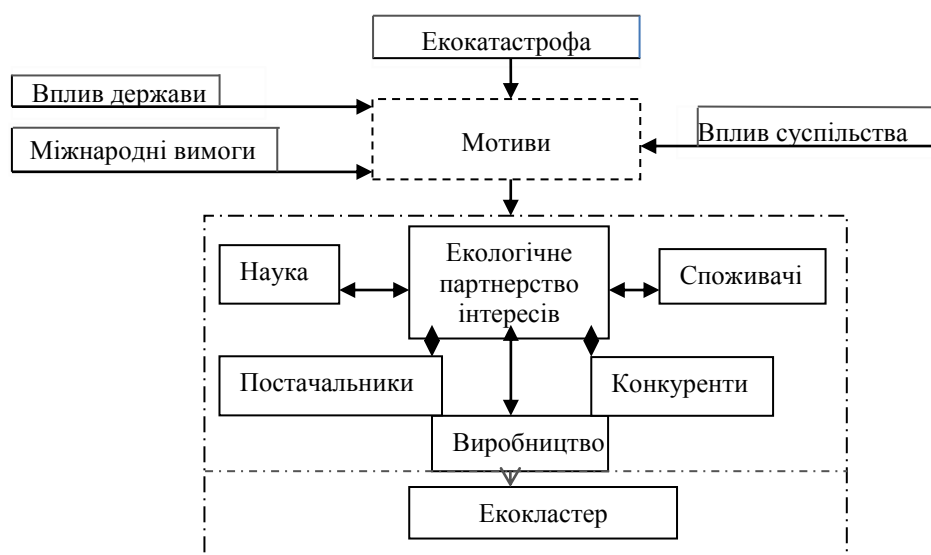

Рис. 4. Формування екологічного партнерства інтересів

Інформаційне плато мотивів створення екологічного партнерства інтересів базується на виявлених особливостях: вплив суспільства і держави, дотримання міжнародних вимог до екологічності, подолання екологічних катастроф.

За вищенаведеними підходами до трансформації управління хімічними підприємствами у подальшому обґрунтовується їх перехід на засади еколого-орієнтованого розвитку.

У третьому розділі «**Управління хімічними підприємствами на засадах еколого-орієнтованого розвитку**» обґрунтовано концептуально-методологічні засади розробки сценаріїв вибору системи управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств, визначено рівень екологічних проблем та ризиків для еколого-орієнтованого розвитку вітчизняних хімічних підприємств, проведено комплексне дослідження ефективності еколого-орієнтованого управління.

Встановлено, що вирішення тактичних та стратегічних завдань, що стоять перед хімічними підприємствами, потребує виділення етапів, інструментів та методів формування еколого-орієнтованого управління.

В роботі сформовано концептуально-методологічні засади розробки сценаріїв вибору системи управління еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств, що ґрунтуються на оцінці ефективності системи та її екологічної складової, а також можливості переходу на іншу стадію розвитку. За встановленими рівнями розвитку системи та її екологічного елементу, що впливає на навколишнє середовище, та їх взаємозв'язком розроблено відповідні сценарії. Зокрема, за сценарієм А передбачається статичний розвиток системи згідно з тенденціями й викликами сучасності. У цьому випадку хімічне підприємство за інерційного розвитку не має можливості розширювати своє еколого-орієнтоване спрямування діяльності, що за певних умов стає причиною припинення існування. За сценарієм Б система трансформується відповідно до динамічних змін рушійних мотивів. При цьому підприємство, маючи ресурсні можливості еколого-орієнтованого розвитку, трансформується на новому рівні.

За таким підходом щодо вибору сценаріїв розвитку встановлено ступінь впливу факторів екологічного управління на функціонування управлінської системи хімічного підприємства, що уможливило перехід системи управління на іншу стадію розвитку (рис. 5).

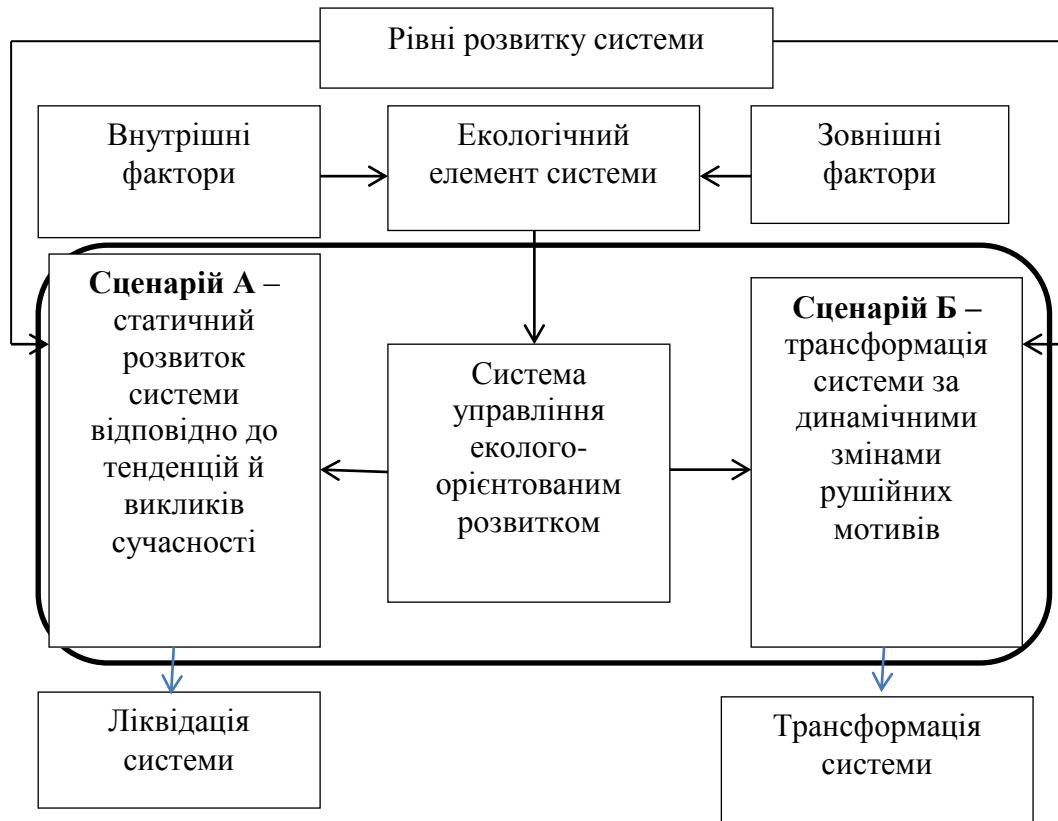
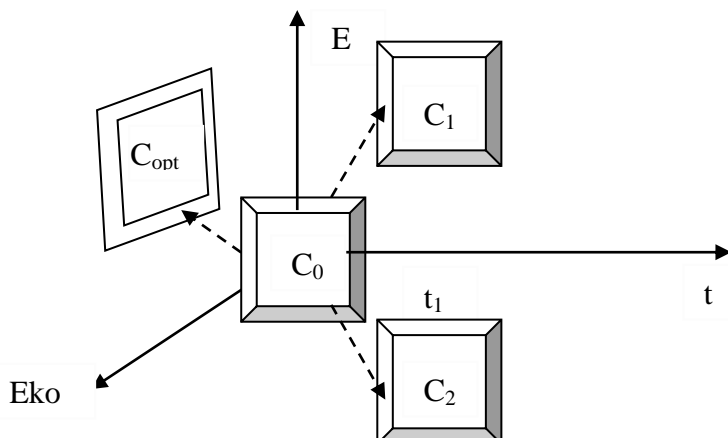

Рис. 5. Сценарії розвитку системи управління еколого-орієнтованим розвитком підприємств

На підставі проведеного дослідження еволюції системи управління підприємствами з урахуванням екологічної складової визначено, що одним з обов'язкових її елементів є екоелемент. Встановлено, що саме екологічний елемент відповідає за вплив системи на навколишнє середовище і його зміну, а також показує зворотній вплив середовища на розвиток системи. Виділено функцію екологічного елементу – відповідальність за екологічну безпеку функціонування системи та виокремлено її характеристику екоорієнтованості за взаємозв'язками екоелементу з іншими елементами системи управління.

Встановлено параметри впливу факторів екологічного управління на функціонування управлінської системи хімічного підприємства, серед яких: можливість переходу системи на іншу стадію життєвого циклу (екоелемент, за необхідності, втручається в систему та підвищує її екологічну безпеку); варіантність призупинення діяльності системи управління (за екологічної загрози екоелемент може заблокувати інші елементи системи або спричинити її зупинку); виведення системи управління на інший рівень функціонування. Встановлено, що системний або несистемний характер впливу на різні елементи залежить від ситуації, що складається зовні чи всередині системи управління.

За теоретико-методологічними засадами визначено варіанти можливого розвитку системи управління в часі з урахуванням ефективності роботи системи та її екологічної складової (рис. 6).

де t – час; E – ефективність роботи системи; E_{ko} – екологічна ситуація;
 C_0 – початок роботи системи – базова система; C_1, C_2 – розвиток системи;
 C_{opt} – оптимальний стан системи;
 ----> – напрями руху розвитку системи \bar{C}_0

Рис. 6. Можливості розвитку системи в часі з урахуванням екологічної складової

За системою рівнянь встановлено характеристики змін в функціонуванні системи управління:

$$C_1 = f(\uparrow E; \downarrow E_{ko}) \quad (1)$$

$$C_2 = f(\downarrow E; \uparrow E_{ko}) \quad (2)$$

$$C_{opt} = f(\uparrow E; \uparrow E_{ko}) \quad (3)$$

За рівнянням (1) можна дійти висновку, що у разі розвитку системи і переходу із стану C_0 у стан C_1 (рис. 6), підвищення ефективності її діяльності відбувається за рахунок погіршення екологічної ситуації. Зовнішні фактори, які впливають на систему управління, знижують її екологічну ефективність й контроль над екологічною ситуацією, що викликає необхідність дослідження та оцінки впливу на систему в цілому. Частіше всього, цей вплив спричиняють економічні фактори та їх зміна через кризові явища, що підвищує прагнення системи до самозбереження.

За рівнянням (2) стан системи C_2 (рис. 6) свідчить про позитивний вплив на екологічну ситуацію за рахунок зниження ефективності системи. У цьому разі система потребує надходжень ззовні, стає дотаційною, що призводить до її економічної недоцільності. Проте, якщо метою створення такої системи було поліпшення екологічної ситуації, то її слід підтримувати.

Доведено, що оптимального стану C_{opt} (рис. 6, рівняння 3) система досягає у разі підвищення її ефективності та поліпшення екологічної ситуації. Цей варіант розвитку системи є найбільш прийнятним з економічної та екологічної точок зору. Однак, він можливий за відсутності кризових впливів в економіці.

В процесі дослідження виділено внутрішньокорпоративні чинники формування системи управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств, що забезпечує їх конкурентоспроможність на внутрішньому і

зовнішніх ринках. Доцільним є створення на державному рівні єдиної бази даних вітчизняних екологічних розробок для вирішення екологічних проблем підприємств хімічної промисловості; розробка системи підтримки науковців й програми фінансування наукових досліджень, а також проведення систематичного моніторингу ефективності співпраці промислових підприємств та наукових установ.

Перехід до такої системи управління передбачає окремі етапи: розробка еколого-орієнтованої стратегії переходу (вивчення екологічних напрямів розвитку зовнішнього середовища; координування розробленої стратегії; визначення екологічних цілей розвитку та методів їх досягнення); оптимізація екологічних завдань хімічних підприємств (комплекс заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності підприємства, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках); формування еколого-орієнтованого плану розвитку підприємства (встановлення екологічних стандартів, що сприяють активізації екологічної політики підприємства); постановка довгострокових еколого-орієнтованих завдань (встановлюються при переході до еколого-орієнтованого розвитку із зміною внутрішнього та зовнішнього середовища); розробка оперативних еколого-орієнтованих завдань та системи контролю.

Удосконалено підходи до виявлення ступеня ризикованості хімічних підприємств за взаємодією виробничих підприємств та наукових організацій в контексті управління екологічними проблемами та вкладення інвестицій в їх вирішення. За такими підходами виявлено невідповідності в трьох випадках: а) глобальності проблем екологізації; б) локальності у разі наявності мети – отримання прибутку й впровадження механізму співпраці науковців та промисловців; в) визначення шляхів управління екологічними проблемами та їх вирішення за принципом витрачання, прирощення прибутковості або посередництва.

Дослідження ефективності еколого-орієнтованого управління проведено методом експертних оцінок. Респондентами виступили дві групи експертів: науковці й представники промислових підприємств. Для науковців основним напрямом дослідження стало вирішення екологічних проблем, впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій; для представників промислових підприємств різних галузей виробництва – перехід на виробництво екологічно чистої продукції та/чи технології за еколого-орієнтованого управління.

На підставі результатів дослідження визначено вектори еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств.

Виділено групи підприємств за ступенем ризиковості та фокусування управлінських зусиль на пошуках інструментів управління та контролю з метою мінімізації екологічних ризиків та залучення держави до розв'язання глобальних екологічних проблем.

До групи найбільш ризикових увійшли хімічні підприємства (табл. 1), для яких фокусування управлінських зусиль полягає в посиленні контролю на базі екологічних норм і стандартів з можливим залученням держави.

**Специфіка управління відповідно до груп екологічних ризиків
за галузями виробництва**

Група	Галузі	Фокусування управлінських зусиль
1 група Найбільш ризиковані	<i>Хімічна і нафтохімічна галузь</i> , паливна промисловість, чорна металургія, кольорова металургія;	Необхідно застосування інструментів державного управління та контролю: екологічні норми та стандарти, посилення контролю
2 група Помірно ризиковані	Металообробка і машинобудування, автомобілебудування, космічна галузь, легка промисловість, фарфоро-фаянсова і скляна галузі, мікробіологічна промисловість	Застосування диференційного підходу до використання державних та притаманних промисловим підприємствам інструментів управління
3 група Найменш ризиковані	Поліграфічна галузь, медична, лісова галузь і деревообробна	Застосування стратегічного та тактичного планування на підприємстві з урахуванням його еколого-орієнтованого розвитку

За результатами проведеного дослідження виділено: підприємства галузей пріоритетної уваги з позиції екологічної безпеки та екологічних ризиків та підприємства галузей, що у змозі контролювати екологічну ситуацію за рахунок забезпечення іміджу підприємства та продукції, яку вони випускають.

За коефіцієнтом конкордації Кенделла підтверджено узгодженість думок різних експертів стосовно виявленої в ході дослідження ситуації та її реалізації на практиці. Думки обох груп експертів значною мірою співпадають, що підтверджено коефіцієнтом кореляції ($r = 0,94$). Це свідчить про практично однакову оцінку екологічного ризику галузей промисловості як науковцями-екологами, так і фахівцями промислових підприємств.

Спираючись на проведене дослідження, виділено специфіку управління за галузями виробництва по групах екологічних ризиків, за якою необхідно оцінити застосування інструментів управління та контролю, визначити можливість використання лише стратегічного та тактичного планування самим підприємством з урахуванням його еколого-орієнтованого розвитку та запровадити диференційний підхід у використанні притаманних промисловим підприємствам інструментах управління.

Для розв'язання проблем в галузі екології і інших проблем, з якими стикаються підприємства, нагальним постає налагодження зв'язків промислових підприємств та наукових установ. Така співпраця призводить до підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та ефективності їх функціонування. В свою чергу, наукові установи отримують кошти для розвитку та нематеріальне заохочення – втілення наукових розробок і винаходів в життя на функціонуючих промислових підприємствах.

Доведено за результатами проведеного дослідження необхідність поглиблення взаємодії науковців та представників промислового сектору щодо вирішення екологічних проблем (рис. 7).

Рис. 7. Наслідки взаємодії виробничих підприємств та наукових організацій в контексті управління екологічним розвитком

Як наслідок взаємодії або її відсутності у відносинах між виробничими підприємствами та науковими організаціями визначаються різні вектори розвитку підприємств, можливо й абсолютно протилежні: або економічне зростання у тісній співпраці з науковцями-екологами або згорання бізнесу за відсутності такої співпраці та ігнорування наукових винаходів й розробок з вирішення екологічних проблем. У зв'язку з цим, особливого значення набувають питання комерціалізації винаходів та розробок у сфері забезпечення екологічної безпеки в діяльності промислових підприємств.

Для управління хімічними підприємствами на засадах еколого-орієнтованого розвитку важливим є виділення його функціонально-організаційних аспектів.

У четвертому розділі «**Напрями еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств за функціонально-організаційними аспектами**» розглянуто функціональні аспекти управління еколого-орієнтованим розвитком; визначено роль інституційного механізму екологічного захисту в системі управління хімічним підприємством; здійснено імплементацію світового досвіду екологічних розробок хімічних підприємств.

Одним з надважливих аспектів екологізації промислових підприємств в сучасних умовах виступають капітальні інвестиції, їх реальний розмір. Динаміка обсягів капітальних інвестицій за видами економічної діяльності наведена в табл. 2.

Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності*, млн. грн.

Види діяльності	Роки									2018 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Промисловість	55384,4	78725,8	91598,4	97574,14	86242,0	87656,0	117753,6	143300,0	199896,0	в 3,6 рази
Переробна промисловість	30151,4	42161,3	42276,5	44717,9	42474,4	46219,1	62223,3	73883,8	100869,7	в 3,35 рази
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	1418,4	1602,5	1237,5	674,6	534,2	579,6	759,0	979,4	1502,8	106%.
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2440,6	2767,7	3436,6	2653,6	2174,6	1679,7	1708,5	2980,7	2791,8	114%.
Виробництво гумових пластмасових виробів, іншої неметалевої продукції	3801,7	4241,3	3790,0	4231,7	3989	3817,7	6255,1	10439,8	13132,3	в 3,45 рази

* Дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення ООС.

Слід відзначити, за підвищення інвестиційної активності в 1,14 рази у 2010-2018 рр. підприємств з виробництва хімічних речовин і хімічної продукції, темпи зростання досить низькі. Капітальні інвестиції в промисловості зросли в 3,61 рази. За такої ситуації слід констатувати, що хімічні підприємства оновлюють основні фонди, але досить низькими темпами, що, в свою чергу, стримує їх перехід до еколого-орієнтованого розвитку.

У дисертаційній роботі презентовано функціонально-організаційні аспекти управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств.

Доведено, що хімічні підприємства з виробництва мінеральних добрив мають важливе значення для розвитку аграрного сектору економіки через використання їх продукції, що в сукупності формує безпечність споживання продуктів харчування.

Виділено фокус-сегмент хімічних підприємств, що спеціалізуються на виробництві мінеральних добрив: ПАТ «Дніпроазот», ПАТ «Концерн «Стірол», ВАТ «Одеський припортовий завод», ПрАТ «Северодонецьке об'єднання Азот», ПАТ «Рівнеазот», ПАТ «Азот».

Екологічна політика підприємств фокус-сегмента спрямована на модернізацію та оновлення (інновацію) обладнання для підвищення ефективності природоохоронних об'єктів: води (в тому числі і водних стоків),

повітря, зменшення споживання природного газу та його ефективного використання, підвищення енергоефективності виробництва (рис. 9).

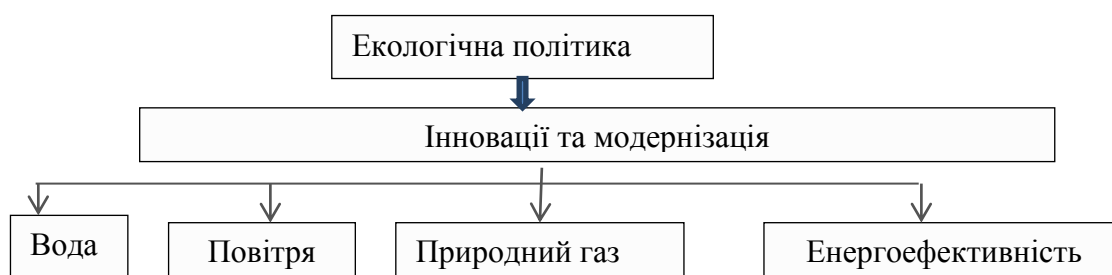

Рис. 9. Об'єкти екологічної політики хімічних підприємств

Розроблено науково-практичні рекомендації щодо інтенсифікації еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств на підставі функціонально-організаційних підходів, для чого сформовано їх основні асортиментні групи та розроблено матрицю конкурентних переваг і монополістичного положення підприємств з виробництва мінеральних добрив (рис. 10).

	Аміак рідкий	Аміачна селітра	Карбамід	Іонообмінні смоли	Капролактам	Приймання, перевантаження та охолодження аміаку	Рідкий азот
ПАТ «Концерн Стирол»							
ПАТ «Азот»							
ПрАТ «Севродонецьке об'єднання Азот»							
ПАТ «Дніпроазот»							
ВАТ «Одеський припортовий завод»							
ПАТ «Рівнеазот»							

	Продукція, яка виробляється підприємствами холдингу «Ostchem»
	Продукція, яка виробляється державними підприємствами
	Продукція, яка виробляється підприємством ПАТ «Дніпроазот»
	Продукція, виробництво якої є монополістичним на ринку

Рис. 10. Матриця конкурентних переваг і монополістичного положення підприємств з виробництва мінеральних добрив

За виявленими особливостями функціонування хімічних підприємств сегменту виробництва мінеральних добрив представлено механізм переорієнтації діючої системи управління на систему еколого-орієнтованого розвитку. На підставі взаємодії внутрішнього потенціалу й зовнішніх факторів

впливу виділено нові функції з екологізації діяльності, що забезпечили перехід. На підставі матриці конкурентних переваг і монополістичного положення підприємств з виробництва мінеральних добрив розроблено товарний портфель, реалізація якого, з одного боку, забезпечує вирішення екологічних проблем, а з іншого – програми підтримки зусиль щодо еколого-орієнтованого розвитку на різних управлінських рівнях.

Хімічні підприємства потребують постійного моніторингу їхньої екологічної складової. Саме тому досить актуальною проблемою є впровадження екологічних розробок науковців у виробництво промислових підприємств. В час інтенсивного розвитку науки і техніки в усіх сферах, особливо в умовах динамічного розвитку експортно-імпортних операцій, загострення конкурентної боротьби між підприємствами промисловості за ринки збуту (як зовнішні, так і внутрішні), впровадження наукових інновацій може бути одним із шляхів підвищення ефективності виробництва. Впровадження наукових розробок може призвести до зменшення споживання енергетичних ресурсів, сировини та інших складових, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на зменшення собівартості продукції. Проте, необхідно зауважити, що основною тенденцією на сьогоднішній день є екологізація виробництва і вона можлива лише за умови тісної співпраці підприємств промисловості з науковими організаціями та провідними вітчизняними і зарубіжними вченими.

У п'ятому розділі **«Науково-практичні рекомендації щодо інтенсифікації еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств»** удосконалено механізм формування еколого-орієнтованого управління на хімічних підприємствах; сформовано стратегію еколого-орієнтованого розвитку досліджуваних підприємств на засадах кластеризації; обґрунтовано участь держави в реалізації екологічних проектів та їх фінансування на засадах державно-приватного партнерства; окреслено вимоги до соціальної відповідальності в системі управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств.

Обґрунтовано, що одним із напрямів еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств є інтенсифікація процесів управління, формування відповідної стратегії, дієва участь держави у розв'язанні екологічних проблем на рівні підприємства, об'єднання паритетних зусиль в частині соціальної відповідальності за екологічний стан навколишнього середовища.

Удосконалено механізм формування еколого-орієнтованого управління на хімічних підприємствах шляхом введення до його складу додаткових елементів, а саме: розподіл процесів за етапами (виділення цілей, технологія, вплив та результати), виділення найбільш прийнятних інструментів (державно-приватне партнерство, об'єднання підприємств (кластер), соціальна відповідальність), виокремлення засобів впливу (безвідсоткове кредитування, часткове фінансування, стовідсоткове фінансування, безпека праці, стабільна заробітна плата, страхування, спонсорство, благодійність, відповідальність перед споживачами, екологічна безпека); визначення методів управління. Це дозволяє обґрунтувати процес становлення відповідної сучасним викликам системи управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств (рис. 11).

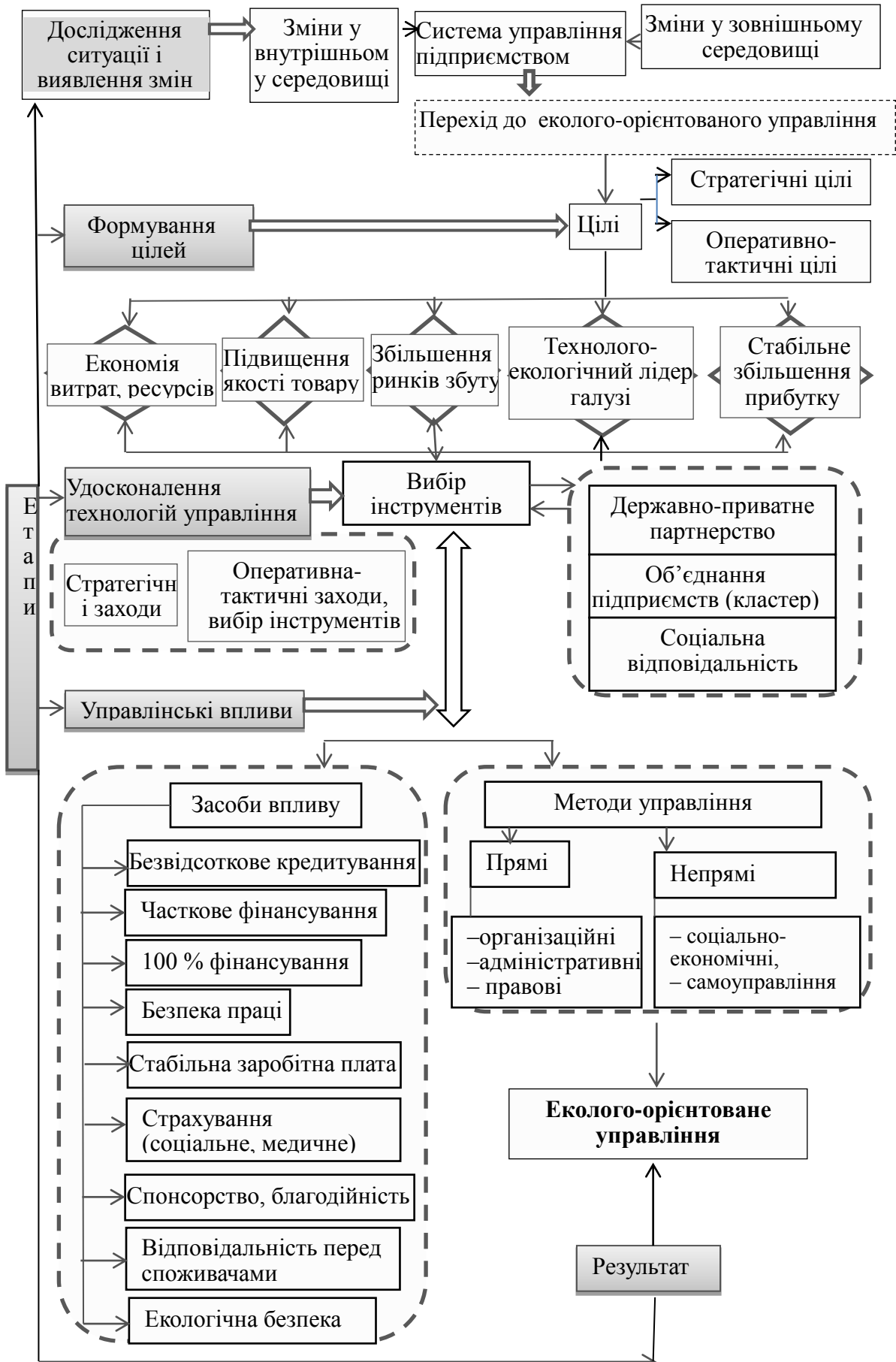

Рис. 11. Механізм формування сучасного еколого-орієнтованого управління

Розроблено інтегровану стратегію еколого-орієнтованого розвитку

хімічного підприємства, цілями якої є підвищення ефективності управління за рахунок залучення потенціалу кластеру вітчизняних хімічних підприємств з виробництва мінеральних добрив, де взаємодія фінансових інституцій, хімічних підприємств, наукових установ носить неформальний характер (рис. 12).

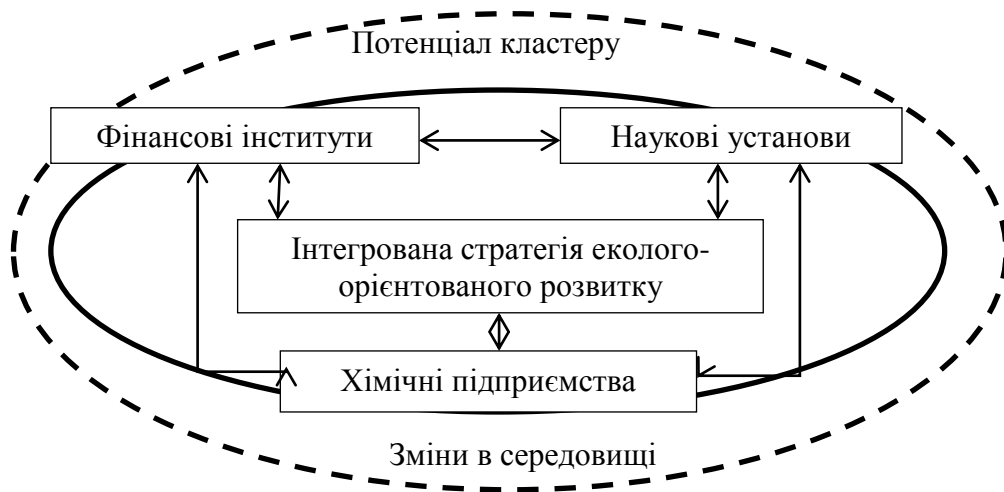

Рис. 12. Формування інтегрованої стратегії еколого-орієнтованого розвитку

Для забезпечення логіки побудови інтегрованої стратегії розроблено алгоритм (рис. 13).

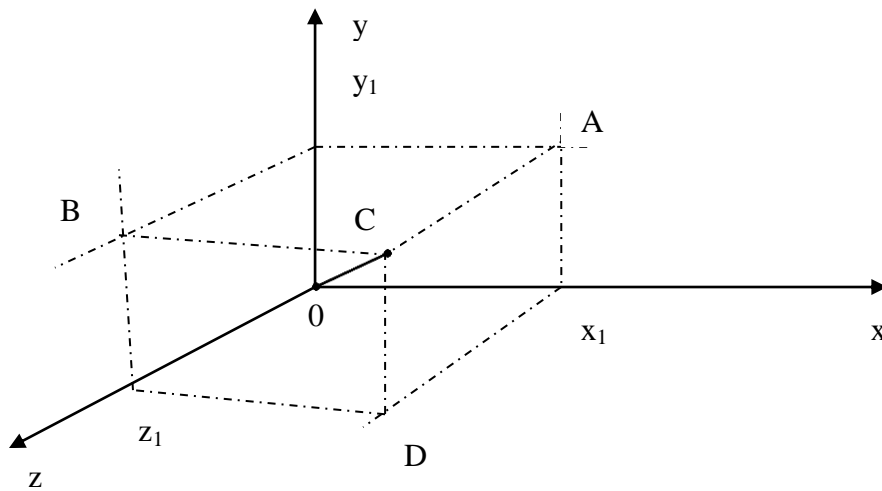

Рис. 13. Алгоритм розробки інтегрованої стратегії

На підставі теоретичного підґрунтя й концептуальних ідей запропоновано створення хімічного кластеру з формуванням ядра, що дозволило визначити

його позитивний вплив на еколого-орієнтований розвиток конкретного хімічного підприємства з його особливостями та умовами функціонування.

Визначено критерії взаємодії стейкхолдерів еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств на підґрунті державно-приватного партнерства (приватного бізнесу, держави та споживача), зокрема, за «станом рівноваги». В роботі він характеризується, як ідеальний варіант з економічної та соціальної точки зору та встановлюється у разі однакового ступеня задоволеності інтересів стейкхолдерів. За таким підходом коригується економічна й соціальна віддача державно-приватного партнерства, а також забезпечується знаходження компромісів та корегування спільних інтересів у визначений час взаємодії (рис. 14).

де x – інтереси приватного бізнесу; y – інтереси держави; z – інтереси споживача.

Рис. 14. Взаємодія елементів державно-приватного партнерства

З іншого боку, доцільним є вивчення державно-приватного партнерства, де немає «стану рівноваги», що стає підставою для пошуку компромісів у подальших відносинах та їх налагодження через проміжок часу (t) з метою відновлення «стану рівноваги».

Виділено пріоритетні напрями фінансування екологічних розробок для промислових підприємств (рис. 15).

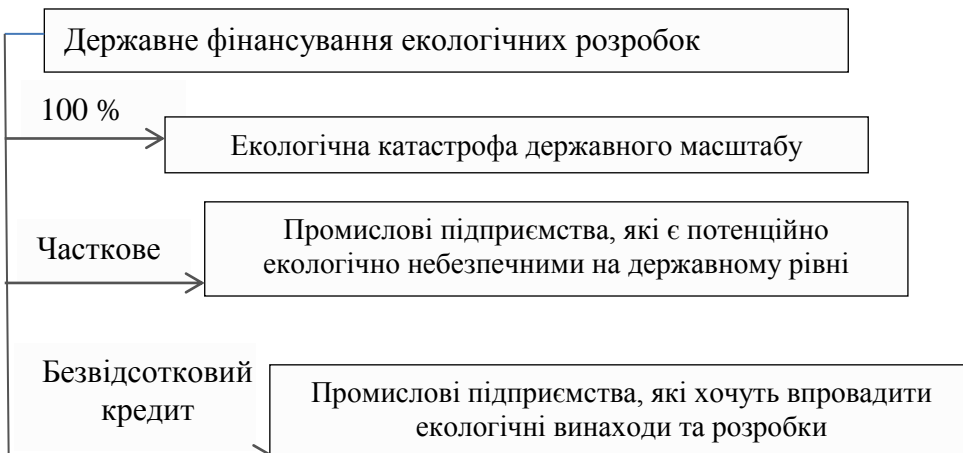

Рис. 15. Можливі варіанти державного фінансування екологічних розробок

Виявлено готовність підприємств до вкладення коштів в екологічні проекти за умови часткової участі держави. Відтак, стає актуальним виділення найбільш небезпечних з екологічної точки зору підприємств для встановлення паритетності фінансування розробок.

За станом фінансування державою екологічних розробок виявлено, що фінансуються підприємства для вирішення екологічних проблем та вітчизняна наука в частині екологічних розробок, що підтверджує синергетичний ефект (рис. 16).

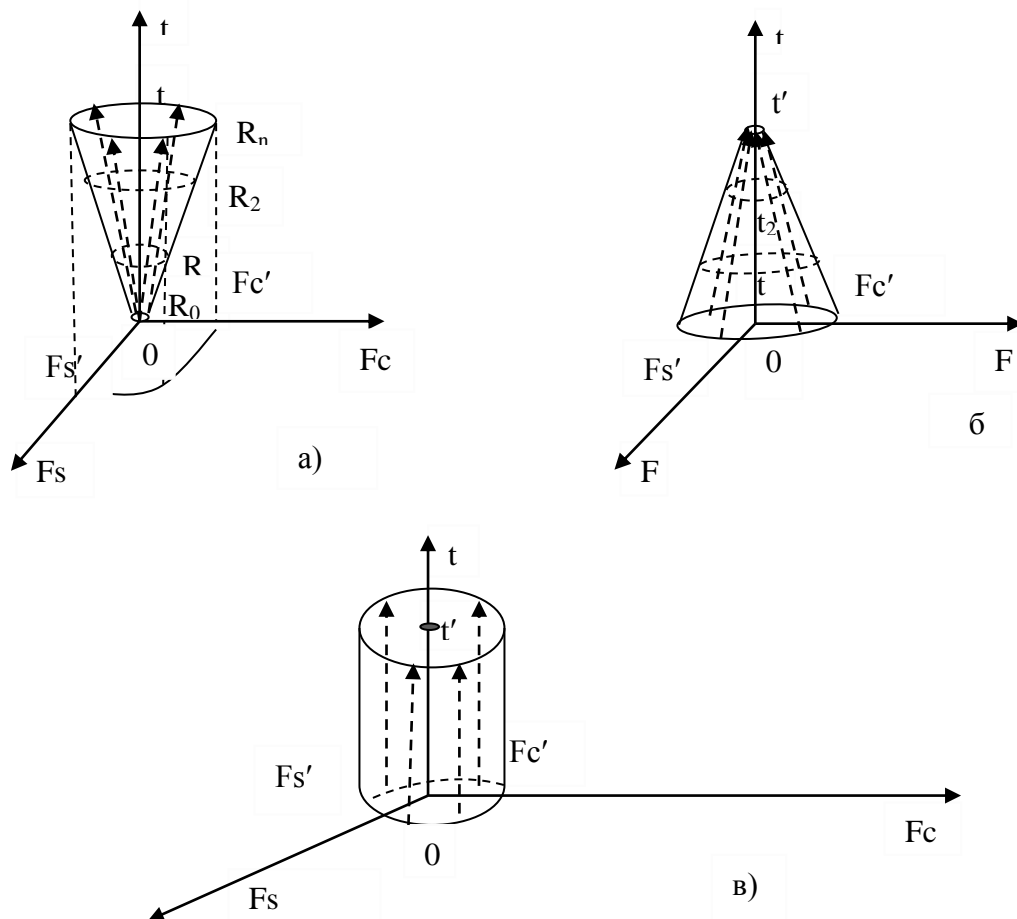

Рис. 16. Моделі генерування синергетичного ефекту від вкладання державних коштів в екологічні розробки (а - ідеальний; б) – негативний; в) нульовий синергетичний ефект)

За «воронкою» у разі фінансування державою екологічних інновацій в науково-дослідних установах (F_s) і впровадження екологічних розробок на підприємствах (F_c) з часом (t) збільшується синергетичний ефект.

Розроблено моделі генерування синергетичного ефекту з ідеальним, негативним й нульовим рівнем синергетичним ефектом віддачі від інвестицій, вкладених в екологічні розробки вітчизняних вчених та наукових установ для вітчизняних промислових підприємств. В основу розробки покладено воронку синергетичного ефекту, визначеного за коефіцієнтами значущості інвестицій в науці та значущості інвестицій в промислових підприємствах, які визначаються на основі експертних оцінок, а також часом, витраченим на досягнення ефекту з урахуванням ефективності використання ресурсів в науці та на промислових

підприємствах. Моделі виступають формалізованим інструментом визначення ефективності інвестицій та стають підґрунтям корегування дій суб'єктів, що забезпечують еколого-орієнтований розвиток хімічних підприємств.

Моделі отримано на базі використання рівняння:

$$a_1^2 * x_1^2 + b_1^2 * y_1^2 = F(t_1) \quad (4)$$

де a_1, b_1 – числа, що визначають мінливий радіус; $F(t_1)$ – функція, яка характеризує зміну радіуса.

$$x_1 = (Fc) \quad (5)$$

$$y_1 = (Fs) \quad (6)$$

де R_0, R_1, R_2, R_n – радіус в різний період часу; $F(t_1)$ – функція зростаюча (рис. 16), де радіус збільшується з часом:

$$R_0 < R_1 < R_2 < R_n \quad (7)$$

Тож, на практиці модель синергетичного ефекту має вигляд:

$$a_1^2 * F_c^2 + b_1^2 * F_s^2 = F(t_1) \quad (8)$$

де, a_1 – коефіцієнт значущості інвестицій в науку, визначений за експертними оцінками; b_1 – коефіцієнт значущості інвестицій в промислові підприємства коефіцієнт, визначений за експертними оцінками.

За величиною коефіцієнтів, що може бути від 0 до 1, встановлено ситуації: фінансової підтримки немає – 0; оптимально необхідне фінансування – 1.

За початкової фази державного фінансування екологічних розробок (промислових підприємств, вітчизняних науковців) система знаходиться в точці «0». Через проміжок часу (0; t') ефект зростає. За фінансування промислових підприємств він стає (0; F_c'), а від вкладання коштів у науку для поліпшення екологічної ситуації на промислових підприємствах ефект визначається (0; F_s').

$$\left\{ \begin{array}{l} (0; t') \rightarrow \min \\ (0; F_s') \rightarrow \max \\ (0; F_c') \rightarrow \max \end{array} \right. \quad (9)$$

На підставі моделей доведено, як необхідність вкладання коштів, так і ефективність віддачі вкладених коштів для отримання синергетичного ефекту процесу.

Розроблено рекомендації щодо посилення соціально-екологічної відповідальності учасників кластеру за результати своїх дій. Серед запропонованих рекомендацій – встановлення завдань за субординацією кожного з учасників пропонованого об'єднання підприємств у вигляді піраміди. В основі пірамід закладено мінімальні можливості підприємства, у верхівці –

максимально можливий соціальний ефект від прийняття рішень стосовно кластеризації.

В наведеній моделі (рис. 17), h (пряма AL) – це висота піраміди, яка являє собою шлях від мінімального синергетичного ефекту поєднання складових об'єднань підприємств до максимального. Основа піраміди $VEDC$ являє собою варіанти різноманітних форм поєднання підприємств. Трикутник ABE (сторона 1 піраміди) – основні варіанти мети, заради якої створюється об'єднання підприємств. Трикутник ABC (сторона 2) – це поєднання необхідних для створення об'єднання складових діяльності підприємств. Трикутник ACD (сторона 3) – можливі галузі об'єднання підприємств. Трикутник AED (сторона 4) – умови керування об'єднанням підприємств. Вершина трикутника A є поєднанням особливостей об'єднань підприємств.

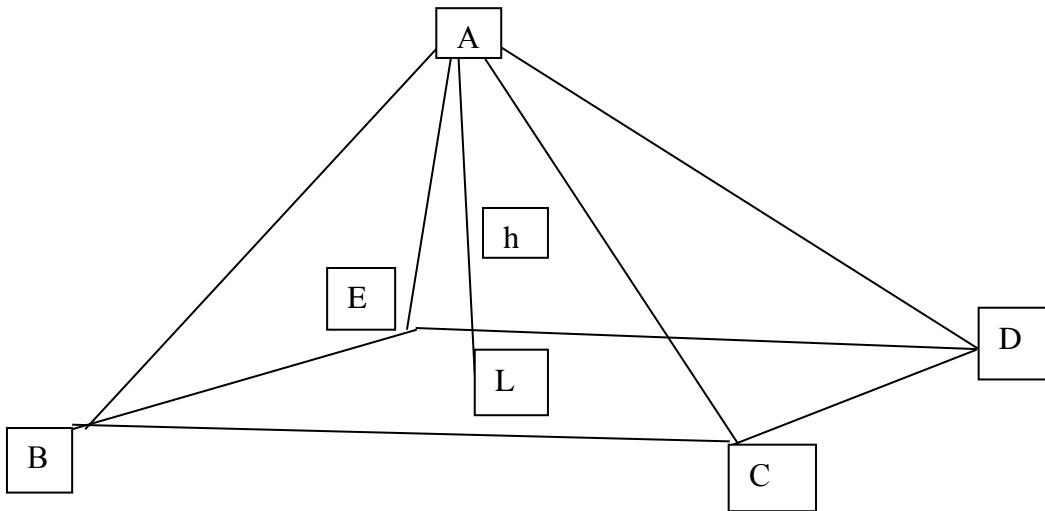

Рис. 17. Піраміда встановлення завдань учасників об'єднання підприємств

Визначено послідовність дій щодо розробки стратегій соціально відповідального еколого-орієнтованого управління, які дозволяють хімічним підприємствам підвищити рівень конкурентоспроможності на вітчизняному та зарубіжних ринках шляхом удосконалення продуктово-ринкової стратегії за рахунок екологізації виробництва і підвищення якості продукції, популяризації соціально-орієнтованої діяльності, заохочувальних заходів, ребрендингу, PR заходів тощо.

Здійснено групування екологічних розробок за допомогою колективної експертної оцінки Дельфі. Виділено за важливістю для їх впровадження на хімічних підприємствах для вирішення проблеми зниження шкідливого впливу на довкілля такі групи: група 1 – водоочищення, утилізація відходів, очищення повітря; група 2 – утилізація відходів промислових підприємств; група 3 – альтернативні види енергії, оновлення порушених екосистем, переробка вторинної сировини; група 4 – використання органічних добрив.

Групування є підставою для встановлення першочерговості дій та вкладень в систему еколого-орієнтованого управління та обґрунтування вибору фокусу управлінських рішень щодо пріоритетності вкладень за важливістю напрямів екології та можливістю застосування відповідних

інструментів еколого-орієнтованого управління (табл. 3.)

Таблиця 3

Класифікація екологічних розробок за групами важливості

Група	Вид екологічної проблеми	Фокусування управлінських зусиль
1 група	Водоочищення, утилізація відходів, очищення повітря	Необхідне застосування інструментів державного управління та контролю: екологічні норми та стандарти, посилення контролю введення нових норм, стандартів, фінансування
2 група	Утилізація відходів промислових підприємств	Застосування диференційного підходу в використанні державних та притаманних промисловим підприємствам інструментів управління
3 група	Альтернативні види енергії, оновлення порушених екосистем, переробка вторинної сировини	Застосування стратегічного та тактичного планування на підприємстві з урахуванням його еколого-орієнтованого розвитку
4 група	Використання органічних добрив в сільському господарстві	Інструменти державного контролю (забезпечення продуктової безпеки держави, якість продуктів в межах існуючих міжнародних стандартів, охорона земель та навколишнього середовища)

Такий розподіл екологічних розробок з акцентом на першочерговість їх впровадження є засадами підвищення результативності еколого-орієнтованого розвитку завдяки запропонованому фокусуванню управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено нове вирішення наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічних підходів та розробки практичних рекомендацій щодо еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств. У результаті проведених досліджень було отримано такі висновки:

1. На підставі критичного огляду існуючих підходів уточнено сутнісне наповнення поняття «еколого-орієнтований розвиток підприємства». В досліджуваній системі управління розвиток розглядається як процес її еволюційної зміни, серед елементів якої виокремлено екологічну складову. Для її забезпечення залучено матеріальні і нематеріальні ресурси підприємства з різною часткою участі, що змінюється у часі. Це дозволило обґрунтувати шляхи запобігання та попередження екологічних проблем.

2. Розвинуто концептуальну основу еколого орієнтованого розвитку хімічних підприємств, яка доповнена взаємопов'язаними її складовими, зокрема, впровадженням еколого-орієнтованого управління й формуванням його структури та реалізацією його завдань на 4 етапах розгортання, як засіб уникнення й подолання екологічних проблем. Це дозволило у подальшому розробити комплекс заходів щодо забезпечення екологічної безпеки з орієнтацією на еколого-орієнтований розвиток підприємств сфери хімічного виробництва.

3. Вирішення проблеми еколого-орієнтованого розвитку хімічних

підприємств може бути здійснено шляхом трансформації системи управління ним. Встановлено, що для забезпечення переходу системи управління еколого-орієнтованим підприємством з однієї стадії розвитку на іншу є дослідження передумов такого переходу. Запропоновано в межах теоретико-методологічного базису дослідження трансформації системи введення комплексу допоміжних процесів. Виділення в системі управління екоелементу дозволило розробити практичні рекомендації щодо його впливу на розвиток системи.

4. Дослідження діяльності хімічних підприємств підтверджують вплив природних катаклізмів та людської діяльності на виникнення перманентних загроз екологічних конфліктів в процесі перетину інтересів ринкових стейкхолдерів. Регулювання державою екологічних конфліктів є підґрунтям подальшої екологічно безпечної діяльності підприємств. У зв'язку з цим, важливим є встановлення точки екорівноваги, яка стає важелем вирішення екоконфлікту між його учасниками. Розроблено карту виникнення та розвитку екоконфліктів, а також способів їх розв'язання. Доведено, що найбільш ефективним способом вирішення екологічних конфліктів є екологічне партнерство інтересів. На підставі проведеного дослідження запропоновано екологічне партнерство інтересів, що являє собою взаємодію підприємств між собою й оточуючим середовищем та сформовано систему взаємовідносин за участі держави та міжнародної спільноти.

5. Сформовано концептуально-методологічні засади розробки сценаріїв вибору системи управління еколого-орієнтованим розвитком хімічних підприємств з урахуванням екологічної складової. Визначено вірогідні варіанти розвитку зазначеної системи, в основу вибору яких покладено зміну зв'язків між елементами системи управління. Встановлено, що за сценарієм А забезпечується статичний розвиток підприємства, наслідком чого може бути припинення його існування; за сценарієм Б – отримання оновленої системи, що забезпечує потенціал еколого-орієнтованого розвитку хімічного підприємства на підставі взаємодії підприємств та науки а їх паралельного розвитку.

6. Виходячи з проведеного дослідження щодо виділення найбільш екологічно ризикових сфер національної економіки, встановлено, що підприємства хімічної і нафтохімічної промисловості входять до групи найбільш ризикових. Це викликало необхідність для мінімізації екологічних ризиків задіяти відповідні інструменти (системне моделювання, розробка дорожньої карти, алгоритми і методики) та методи (економічні, організаційно-адміністративні, соціально-психологічні). Запропоновані інструменти та методи дають змогу сформулювати тактичні та стратегічні завдання, ефективно вирішення яких потребує виділення етапів (моніторинг ситуацій, формулювання та корегування цілей і задач, розробка стратегічних програм удосконалення, гармонізація оперативно-тактичних заходів і інструментів, використання контрольних індикаторів і показників ефективності удосконаленої системи), таким чином забезпечивши співпрацю наукових установ й еколого-орієнтованих підприємств для вирішення проблем збереження навколишнього середовища.

7. Дослідження стану й тенденцій розвитку хімічних підприємств України дозволили виокремити їх сегмент, що спеціалізується на виробництві

мінеральних добрив, екологічна політика яких спрямована на модернізацію та оновлення (інновацію) обладнання для підвищення ефективності природоохоронних об'єктів. Встановлено, що вимоги ринкового середовища поставили серед основних напрямів діяльності екологічні пріоритети, що сприяло переорієнтації системи управління підприємств на засади еколого-орієнтованого розвитку. За матрицею конкурентних переваг і монополістичного положення досліджуваних підприємств з виробництва мінеральних добрив, зокрема, для ПАТ «Концерн Стирол», ПАТ «Азот», ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання Азот», ПАТ «Дніпроазот», ВАТ «Одеський припортовий завод», ПАТ «Рівнеазот», визначено умови, за яких вони можуть стати повноцінними гравцями на світових товарних ринків та посилити свої міжнародні конкурентні позиції у разі запровадження системи управління еколого-орієнтованим розвитком.

8. Удосконалено механізм формування сучасного еколого-орієнтованого управління шляхом введення додаткових елементів: етапів формування; технологію вибору інструментів; визначення впливу за допомогою засобів та методів управління. Реалізація механізму на практиці дозволила сформувати для хімічних підприємств дієве управління еколого-орієнтованим розвитком.

9. Для обґрунтування переходу хімічних підприємств на засади еколого-орієнтованого розвитку розроблено інтегровану стратегію еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств. У межах даної стратегії за проведеним дослідженням думок науковців-екологів та представників промислових підприємств доведено доцільність утворення екологічного кластера в хімічній промисловості. Визначено необхідність залучення потенціалу кластеру вітчизняних хімічних підприємств з виробництва мінеральних добрив для вирішення екологічних проблем та виділення його ядра (ПАТ «Дніпроазот», ПАТ «Концерн «Стірол», ВАТ «Одеський припортовий завод», ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання Азот»; ПАТ «Рівнеазот», ПАТ «Азот», ДВНЗ «УДХТУ»). Це дозволить за рахунок створення кластеру, як форми об'єднань підприємств та ефективної моделі їх функціонування за сучасних ринкових вимог поліпшити екологічну ситуацію.

10. Визначено критерії взаємодії стейкхолдерів еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств, які базуються на взаємодії трьох елементів (інтересів приватного бізнесу, держави та споживача). Виділено «стан рівноваги», основою якого є ідеальна з економічної та соціальної точки зору ступінь задоволеності інтересів стейкхолдерів. Для обґрунтування аналітичного підходу до оцінки взаємодії стейкхолдерів еколого-орієнтованого розвитку підприємств використано модель державно-приватного партнерства, що дозволило обґрунтувати шляхи вирішення хімічними підприємствами завдань: забезпечення економічних інтересів підприємства; соціальної відповідальності; модернізації виробництва з впровадженням нової екологічно безпечної техніки та технології; випуску екологічно безпечного продукту/надання послуг та виявити синергетичний ефект від вкладання державних коштів в екологічні розробки.

11. Розроблено моделі генерування синергетичного ефекту від вкладання

коштів в екологічні розробки для розвитку хімічних підприємств, яка показує зміну в часі синергетичного ефекту від фінансування державою екологічних інновацій та його вплив на науку і на діяльність підприємств. Модель застосовується як інструмент моделювання ефективності вкладених державою коштів в часі. У зв'язку з цим, розроблено заходи щодо корегування дій суб'єктів проекту (державна, наукова установа, промислове підприємство) у визначений період часу для отримання максимального синергетичного ефекту. Встановлено, що за таким принципом один потік коштів фінансує підприємства для вирішення їх екологічних проблем та вітчизняну науку, що підтверджує подвійну результативність синергетичного ефекту щодо використання ресурсів й забезпечує реальність еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств.

12. На підставі розробленої піраміди встановлено субординацію кожного з учасників об'єднань підприємств (кластеру) у виконанні завдань щодо посилення соціально-екологічної відповідальності в системі управління хімічними підприємствами. Розроблено рекомендації для кожного учасника відповідно до частки його відповідальності. Це дозволило для ПАТ «Дніпроазот», ПАТ «Концерн «Стірол», ВАТ «Одеський припортовий завод», ПрАТ «Северодонецьке об'єднання «Азот», ПАТ «Рівнеазот», ПАТ «Азот») встановити окремі завдання для вирішення питань підтримання екологічної безпеки.

13. На підставі проведеного дослідження шляхів розв'язання екологічних проблем на підприємствах хімічної промисловості встановлено необхідність проведення градації екологічних розробок для впровадження з метою економії часу та інвестиційних вкладень. Екологічні розробки згруповано за важливістю для впровадження на хімічних підприємствах за принципом першочерговості вкладення коштів в їх реалізацію. Наведені фокуси управлінських зусиль дозволили визначити можливість підприємств забезпечити результативність еколого-орієнтованого управління у сфері безпечності діяльності та збереження довкілля.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Чуприна Н.М. Управління еколого-орієнтованим розвитком промислових підприємств: монографія. Д.: ДВНЗ УДХТУ, 2018. 354 с.

2. Чуприна Н.М., Комірна В.В., Дубицький В.І. Маркетинговий аналіз ринкових можливостей (ринкового потенціалу) розвитку підприємств. *Mechanism of Sustainable Development of Economic Systems Formation*: [collective monograph]. Vol 2. Hiirnberg, Deutschland: Verlad SWGimex GmbH, 2014. P. 192-205.

3. Чуприна Н.М., Комірна В.В., Дубицький В.І. Корпоративна соціальна відповідальність в контексті розвитку державно-приватного партнерства. *Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян* : монографія / за заг. ред. Г. Г. Півняка. Д. : НГУ, 2014. Т. 2. С. 74-88.

4. Chupryna N. Features of the functioning of modern enterprises in the ecological development. *Modern Tendencies in Business and Public Sector* : monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2016. P. 203-207.

5. Chupryna N., Hayevskyy V. The main theoretical aspects of system of crisis management at the enterprise. В: *Economic system development trends: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine* [monograph / edited by authors] / Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2018. pp. 508-521.

Статті у наукових фахових виданнях України

6. Чуприна Н.М. Механізм використання інвестиційного потенціалу в процесі інтенсифікації роботи промислового підприємства. Прометей. Регіональний збірник наукових праць з економіки. 2012. № 1(37). С. 110-114.

7. Чуприна Н.М. Особливості залучення інвестиційних ресурсів промисловими підприємствами в сучасних ринкових умовах. Економ аналіз: Збірник наукових праць. 2012. № 11. С. 119-122.

8. Чуприна Н.М. Умови формування інвестиційної привабливості промислових підприємства. Вісник НТУ «ХПІ» серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2012. № 56 (962). С. 189-193.

9. Чуприна Н.М. Тенденції розвитку підприємств хімічної промисловості в Дніпропетровському регіоні. Прометей. Регіональний збірник наукових праць з економіки. 2012. № 3(39). С. 48-55.

10. Чуприна Н.М. Умови реалізації маркетинго-інвестиційної стратегії, як запорука конкурентоспроможності промислового підприємства. Сучасний маркетинг: стан і перспективи розвитку України та її регіонів: зб. наук. праць. 2012. № 254. С. 125-134.

11. Чуприна Н.М. Особливості управління зовнішніми факторами інноваційної політики. «Вчені записки» ХІУ. 2013. № 34. С. 92-97.

12. Чуприна Н.М. Актуальні економічні питання в хімічній галузі України. Наукові записки. Серія «Економіка»: збірник наукових праць. – Острог. 2013. № 23. С. 125-128.

13. Чуприна Н.М. Аналіз формування асортиментної політики хімічних підприємств з виробництва мінеральних добрив. Маркетинг: Теорія і практика. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 20. С. 155-158.

14. Чуприна Н.М., Дзюба, С.В. Сучасний стан і перспективи інноваційної привабливості промислових підприємств України. Економічний вісник ДВНЗ «Український державний хіміко – технологічний університет». 2017. № 1 (5). С. 80-85. Особистий внесок автора полягає у дослідженні інноваційно активних промислових підприємств України.

Статті у наукових фахових виданнях України, внесених до міжнародних наукометричних баз та у періодичних наукових виданнях інших держав

15. Чуприна Н.М. Формування кластерів як інструмент підвищення

конкурентоспроможності промислових підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2013. № 2 С. 95-99¹.

16. Чуприна Н.М. Визначення основних функцій ядра хімічного кластеру України. *Прометей. Регіональний збірник наукових праць з економіки*. 2013. № 2(41). С. 67-72².

17. Чуприна Н.М. Соціальна відповідальність як передумова об'єднання підприємств. *Прометей. Регіональний збірник наукових праць з економіки*. 2013. № 2(41). С. 257-261³.

18. Чуприна Н.М. Застосування механізму державно-приватного партнерства. *Прометей. Регіональний збірник наукових праць з економіки*. 2014. № 2(44). С. 98-102⁴.

19. Чуприна, Н.М. Екомаркетинг у діяльності промислового підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 231-239⁵.

20. Чуприна Н.М. Особливості функціонування хімічних підприємств на основі концепції екологічного партнерства. *Економічний форум*. 2015. № 4. С. 354-361⁶.

21. Чуприна Н.М. Предпосылки и сущность выявления экологических конфликтов в экономике. *«Baltic Journal of Economic Studies»*. 2016. № 2. Р. 189-194⁷.

22. Чуприна Н.М. Виявлення взаємодії антикризового управління елементів системи та екологічної складової системи. *Економічний вісник ДВНЗ «Український державний хіміко – технологічний університет»*. 2016. № 2 (4). С. 184-189⁸.

23. Чуприна Н., Каніщенко О., Яворська М. Економічне обґрунтування використання екологічних розробок: аспекти міжнародного співробітництва. *Wspolczesne wyzwania teorii i praktyki. Gospodarka-swiat-szlowiek*. 2017. С. 159-166. *Особистий внесок автора полягає у аналізі результатів проведеного маркетингового дослідження стосовно ефективності використання міжнародних розробок на вітчизняних підприємствах.*

24. Chupryna N., Kovalova M. The classification factors of participating States in the implementation of environmental projects. *Економічний вісник ДВНЗ «Український державний хіміко – технологічний університет»*. 2018. № 2 (8). С. 50-55⁹. *Особистий внесок автора полягає в розробці класифікації обсягів державного фінансування екологічних розробок для промислових підприємств.*

25. Чуприна Н.М. Особливості проявів еколоґо-орієнтованого управління *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL:

¹ Міжнародна наукометрична база: РІНЦ.

² Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, РІНЦ.

³ Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, РІНЦ.

⁴ Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, РІНЦ.

⁵ Міжнародні наукометричні бази: Web of Science, Directory of Open Access Journals, Index Copernicus, Ulrichsweb, Research Bible, Directory of Research Journals Indexing, CiteFactor, РІНЦ (eLIBRARY.RU), Journal Index, SHERPA/RoMEO, WorldCat.

⁶ Міжнародні наукометричні бази: РІНЦ, Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus.

⁷ Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

⁸ Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

⁹ Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7466>¹⁰.

26. Чуприна Н.М. Забезпечення еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі (Серія «Економічні науки»)*. 2019. № 3 (94). С. 58-64¹¹.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

27. Чуприна Н.М. Залучення інвестиційних ресурсів відповідно до етапів життєвого циклу товарів. *Маркетинг та логістика в системі менеджменту* : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., 8-10 листопада 2012 р. Львів, 2012. С. 444-445.

28. Чуприна Н.М. Напрямки зміни інвестиційних процесів підприємства. *Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств* : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 жовтня 2012 р. Харків, 2012. С. 119.

29. Чуприна Н.М. Аналіз інноваційно активних промислових підприємств України. *Хімія та сучасні технології. Серія Економіка* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. 24-26 квітня 2013 р. Дніпропетровськ, 2013. Т. V. С. 21-22.

30. Чуприна Н.М., Білоброва, О.В., Застосування інноваційних технологій підприємствами промисловості України. *Конкурентоспроможність національної економіки* : зб. матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф., 19 квітня 2013 р. Київ, 2013. С. 219-220. *Особистий внесок автора полягає у дослідженні ефективності застосування інноваційних технологій промисловими підприємствами.*

31. Чуприна Н.М. Еко-маркетинг, як чинник розвитку підприємства. *Маркетинг та логістика в системі менеджменту* : зб. матеріалів X Міжнар. наук. – практ. конф., 6-8 листопада 2014 р. Львів, 2014. С. 406.

32. Чуприна Н.М. Особливості функціонування підприємств в сучасних умовах. *Конкурентоспроможність національної економіки*: зб. матеріалів XV Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 березня 2015 р. Київ, 2015. С. 242-243.

33. Чуприна Н.М. Екопроблеми та реструктуризація промислового підприємства. *Хімія та сучасні технології. Серія Економіка* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. 27-29 квітня 2015 р. Дніпропетровськ, 2015. С. 26-27.

34. Чуприна Н.М. Екоконфлікти в системі виробництва: сутність та передумови. *Сучасні виклики розвитку світової економіки* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 листопада 2015 р. Київ, 2015. С. 201-202.

35. Чуприна Н.М. Умови успішного подолання екологічних конфліктів. *Сучасні проблеми економіки та управління підприємствами України в умовах європейської інтеграції* : зб. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 квітня 2016 р. Дніпропетровськ, 2016. С. 272-273.

36. Чуприна Н.Н. Институциональный механизм экологической защиты в системе управления химическими предприятиями по производству минеральных

¹⁰ Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

¹¹ Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

удобрений. *Ауэзовские чтения – 14: инновационный потенциал науки и образования Казахстана в новой глобальной реальности* : Труды междунар. научно-практической конференции. Шымкент, 2016. С. 158-163.

37. Чуприна Н.М. Дослідження тенденцій міжнародних економічних розробок. *Маркетинг та логістика в системі менеджменту* : зб. матеріалів XI Міжнар. наук.-практ. конф., 3-5 листопада 2016 р. Львів, 2016. С. 316-317.

38. Чуприна Н.Н., Канищенко, Е.Л. Участие государства в реализации экологических разработок. *Путь Казахстана: 25 лет мира и созидания с лидером нации* : Международная научно – практическая конференция Посвященная к 25 летию независимости республики Казахстан. 7 декабря 2016 г. Шымкент, 2016. С. 201-204. *Особистий внесок автора полягає у дослідженні впливу держави на впровадження екологічних розробок.*

39. Чуприна Н.М. Маркетинг партнерських відносин в контексті впровадження інновацій. *Стратегічні перспективи розвитку економічних суб'єктів в нестабільному економічному середовищі* : зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 21-23 березня 2017 р. Кременчук, 2017. С. 217-219.

40. Чуприна Н.М., Кіор Б.А. Особливості розвитку промисловості України. *Міжнародні наукові та інноваційно-інвестиційні програми: досвід та результати* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., 17-18 травня 2017 р. Дніпро, 2017. С. 155-157. *Особистий внесок автора полягає в аналізі прибутковості діяльності хімічних підприємств України.*

41. Чуприна Н.М., Ковальова М.О. Проблеми та перспективи антикризового управління маркетингом. *Маркетинг майбутнього: виклики та реалії* : зб. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2017 р. Київ, 2017. С. 355-356. *Особистий внесок автора полягає в дослідженні специфіки і механізмів антикризового управління маркетингом.*

42. Чуприна Н.Н., Ткаченко А.М., Демесинова А.А. Сотрудничество республики Казахстан и Украины в области энергетики. *Феномен Н.А. Назарбаева: политическое кредо и инициативы* : труды международной научно-практической конференции. Шымкент, 2018. С. 144-145. *Особистий внесок автора полягає в аналізі енергетичного потенціалу України.*

43. Чуприна Н.М., Ковальова М.О. Развитие предприятия: конструирование понятия. зб. матеріалів III Міжнар. євразійського конгресу економіки і соціальних наук. 26-28 квітня 2018 р. Дніпро, 2018. С. 132-134. *Особистий внесок автора полягає в дослідженні поняття «розвиток підприємства».*

44. Чуприна Н.М., Ковальова М.О. Эффективность государственного финансирования экологических разработок. *Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 жовтня 2018 р. Ужгород, 2019. С. 91-93. *Особистий внесок автора полягає в дослідженні державного фінансування екологічних розробок.*

45. Чуприна Н.М., Ковальова М.О. Роль держави в реалізації екологічних розробок на промислових підприємствах. *Сучасні проблеми та механізм регулювання міжнародних економічних відносин* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 13 жовтня 2018 р. Київ, 2018. С. 45-47. *Особистий внесок автора полягає в дослідженні підвищення екологічної активності*

підприємств.

46. Чуприна Н.М., Кузнецова Н.Г. Маркетингові аспекти впровадження екологічних розробок на промислових підприємствах. *Маркетинг та логістика в системі менеджменту* : зб. матеріалів XII Міжнар. наук.-практ. конф., 25-27 жовтня 2018 р. Львів, 2018. С. 267. *Особистий внесок автора полягає в дослідженні маркетингових інструментів при впровадженні екологічних розробок.*

АНОТАЦІЯ

Чуприна Н.М. Еколого-орієнтований розвиток хімічних підприємств: методологія та практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Вищий навчальний заклад «Університет імені Альфреда Нобеля». – Дніпро, 2020.

У дисертації наведено комплексне вирішення наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічних положень та розробки рекомендацій щодо еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств.

Уточнено поняття «еколого-орієнтований розвиток підприємства». Розвинено концепцію еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств. Удосконалено теоретико-методологічний базис дослідження трансформації системи управління еколого-орієнтованим підприємством, в якому виділено екоелемент. Систематизовано передумови виникнення екологічних конфліктів, за якими встановлено точки екорівноваги.

Сформовано концептуально-методологічні засади розробки сценаріїв вибору системи управління еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств. Удосконалено підходи до виявлення ступеня ризикованості хімічних підприємств та виділення груп підприємств за цим критерієм.

Удосконалено механізм переорієнтації діючої системи управління хімічними підприємствами сегменту виробництва мінеральних добрив за виявленими особливостями їх функціонування.

Удосконалено механізм формування еколого-орієнтованого управління на хімічних підприємствах за рахунок введення додаткових елементів.

Розроблено інтегровану стратегію еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств за встановленим алгоритмом.

Набуло подальшого розвитку критерії взаємодії стейкхолдерів еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств на підґрунті державно–приватного партнерства. Розроблено моделі генерування синергетичного ефекту, в основу яких покладено воронку синергетичного ефекту від примноження віддачі від інвестицій.

Розроблено рекомендації щодо посилення соціально-екологічної відповідальності на підставі встановлення завдань за субординацією кожного з учасників об'єднання підприємств.

Проведено групування екологічних розробок для встановлення першочерговості дій та вкладень в систему еколого-орієнтованого управління.

Ключові слова: управління, еколого-орієнтований розвиток, хімічні підприємства, екоконфлікти, ресурси, стратегія, ефект.

АННОТАЦИЯ

Чуприна Н.Н. Эколого-ориентированное развитие химических предприятий: методология и практика – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Высшее учебное заведение «Университет имени Альфреда Нобеля». – Днепро, 2020.

В диссертации разработаны теоретико-методологические положения и практические рекомендации по эколого-ориентированному развитию предприятий.

Уточнена категория «эколого-ориентированное развитие предприятий». Сформулирован методологический базис исследования системы эколого-ориентированного управления, в котором выделены периоды жизненного цикла системы эколого-ориентированного управления, что позволяет обосновать эффективные пути достижения оптимального уровня развития.

Осуществлена систематизация предпосылок появления экоконтрактов, в перечень которых включены: управленческие (технологические, экономические, социальные) границы экоконтрактов; установление точки экоравновесия как особой характеристики взаимодействия участников экоконтракта; взаимоотношение их интересов и приоритетов. Это позволило предложить карту возникновения и развития экоконтракта и выявить управленческий потенциал его решения.

Сформулированы теоретико-методологические основы разработки сценариев динамического развития системы управления химическим предприятием, которые базируются на результатах оценки уровня развития системы и ее экологического элемента.

Конкретизировано подход к выявлению факторов влияния на эколого-ориентированное развитие предприятий, который базируется на выявлении ключевых предпринимательских мотиваций в системе государственной поддержки, государственной экологической политики, поддержки научных разработок и деятельности научных подразделений предприятий, программах финансирования научных исследований на основе принципов государственно-частного партнерства.

Предложен концептуальный подход решения возможных дисбалансов между промышленными предприятиями и реалиями применения институциональных норм, а также мотивационными факторами химических предприятий, который предусматривает корректировку поведенческих особенностей субъекта институциональных воздействий.

Проведена сегментация химических предприятий Украины на основе

мирового опыта имплементации экологических разработок. Определены перспективы развития химических предприятий Украины на основе эколого-ориентированного управления.

Разработана интегрированная стратегия эколого-ориентированного развития химических предприятий, которая базируется на синергетическом эффекте, его управлении и потенциале кластера отечественных химических предприятий по производству минеральных удобрений. Ядром химического кластера может стать научное предприятие. Комплексное исследование подтвердило актуальность и эффективность создания химического кластера.

Предложена модель, основой которой является воронка синергетического эффекта. Она показывает отдачу от инвестиционного капитала, вложенного в экологические разработки отечественных ученых для отечественных промышленных предприятий, а также может выступать инструментом моделирования эффективности, времени, потраченного на достижение эффекта, эффективности использования ресурсов на промышленных предприятиях. Модель является формализованным инструментом эффективности инвестиций и дает возможность с помощью математических инструментов корректировать действия субъектов эколого-ориентированного управления предприятий, научных организаций и государства.

Получили дальнейшее развитие рекомендации по усилению социально-экологической ответственности путем установления задач для каждого из участников предлагаемого объединения предприятий (кластера) в виде пирамиды. В основе пирамиды заложены минимальные возможности предприятия, в верхушке – достижение максимально возможного социального эффекта от принятия решений по кластеризации. Объем пирамиды представляет возможные стратегии развития объединения предприятий, определена возможность существования синергетического эффекта в середине пирамиды, обусловленного объединением ее составляющих. Выделены основные составляющие объединения предприятий, обосновано их оптимальное сочетание.

Определена последовательность действий по разработке стратегий социально ответственного эколого-ориентированного управления, которые позволяют химическим предприятиям повысить уровень конкурентоспособности на отечественном и зарубежных рынках путем усовершенствования продуктивно-рыночной стратегии за счет экологизации производства и повышения качества продукции, популяризации социально-ориентированной деятельности, поощрительных мероприятий, ребрендинга, PR мероприятий и др.

На основе проведенных исследований проведено разделение экологических разработок по группам важности и разработаны фокусы управленческих усилий, которые дадут возможность промышленным предприятиям принимать эффективные управленческие решения при переходе к эколого-ориентированному управлению.

Ключевые слова: управление, эколого-ориентированное развитие, химические предприятия, экоконтракты, ресурсы, стратегия, эффект.

SUMMARY

Chupryna N.M. Ecologically-oriented development of chemical enterprises: methodology and practice. – Manuscript.

Dissertation for Doctor's Degree in Economics within the area of study 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (by types of economic activity). – Higher education institution “Alfred Nobel University”. – Dnipro, 2020.

The dissertation presents a comprehensive solution to the scientific problem of substantiation of theoretical and methodological provisions and development of recommendations for ecologically oriented development of chemical enterprises.

The concept of "environmentally-oriented development of the enterprise" is specified. The concept of ecologically-oriented development of chemical enterprises is developed. The theoretical and methodological basis of the study of the transformation of the management system of an ecologically oriented enterprise, in which the eco-element is highlighted, has been improved. The preconditions for the occurrence of ecological conflicts are systematized, according to which eco-equilibrium points are established.

Conceptual and methodological bases of development of scenarios of choice of management system of ecologically-oriented development of chemical enterprises are formed. Approaches to identifying the degree of risk of chemical enterprises and the allocation of groups of enterprises according to this criterion have been improved.

The mechanism of reorientation of the current management system of chemical enterprises of the segment of mineral fertilizers production according to the revealed peculiarities of their functioning has been improved.

The mechanism of formation of ecologically-oriented management at the chemical enterprises due to introduction of additional elements is improved.

An integrated strategy of ecologically-oriented development of chemical enterprises according to the established algorithm has been developed.

The criteria of interaction of stakeholders of ecologically-oriented development of chemical enterprises on the basis of public-private partnership have been further developed. Synergetic effect generation models have been developed, which are based on a synergistic funnel from increasing the return on investment.

Recommendations have been developed to strengthen social and environmental responsibility based on the establishment of tasks for the subordination of each of the members of the association of enterprises.

The grouping of ecological developments has been carried out to establish the priority of actions and investments in the system of ecologically-oriented management.

Key words: management, ecologically-oriented development, chemical enterprises, eco-conflicts, resources, strategy, effect.

Наукове видання

Чуприна Наталія Миколаївна

**ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНИЙ РОЗВИТОК ХІМІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Підписано до друку 20.05.2020 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Оперативна поліграфія.

Ум.-др. арк. 1,9. Обл.-вид.арк. 2,01. Тираж 100 пр. Зам. № О 1005

Віддруковано ТОВ «Роял Принт».

49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.

Тел. (056) 794-61-05, 04

Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.